

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 13 Sayı: 70 Nisan 2020 & Volume: 13 Issue: 70 April 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581
Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2020.4162>

KARŞILAŞTIRMALI HUKUKTA HAYVAN ZARARLARININ TAZMİNİ IN THE COMPARATIVE LAW THE COMPENSATION OF THE ANIMAL DAMAGES

Mehmet ERGÜN*

Öz

Eski Roma, Kadım İnan, Antik Yunan, İsrail-Yahudi ve Ortaçağ Avrupa hukuk sistemlerinde; verdikleri zararlar sebebiyle hayvanlar aleyhine davalar açılır ve yargılanırlardı. Hatta mahkemelerde hayvanları savunmaları için avukatlar dahi görevlendirilirdi. Suçu ve haksızlığı ispat edilen hayvanlar, ağır müeyyidelerle cezalandırıldı. Bazı durumlarda da hayvan malikleri bedenen cezalandırılırdı (cismanî ceza). Nihayet, İslâm hukuku ve modern hukuk, zarar veren hayvanı cezalandıran anti-hümanist ve insancıl olmayan uygulamayı ortadan kaldırmıştır. Ancak bazı hallerde hayvanların hukuka aykırı bir şekilde doğrudan veya dolaylı olarak verdikleri zararlar sebebiyle hayvan malikleri sorumlu tutulmuştur. Fakat bu sorumluluk bütünüyle hayvan malikinin malvarlığı ile sınırlı olan malî ve iktisadî bir sorumluluktur. Bunun açık anlamı şudur: Hayvanın ika ettiği zarar sebebiyle bizzat hayvanın kendisi cezalandırılmadığı gibi, hayvan malikinin sorumluluğu da oluşan zararın tazmini ile sınırlandırılmıştır. Makale konusu son derece önemlidir. Çünkü sosyal hayatta sahipli hayvanların ika ettiği birçok zarara şahit olmaktadır. Bu bağlamda, “Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Zararlarının Tazmini” başlığı altında hayvan kavramının kapsamı, sorumluluğun şartları, zararın tazmini, zararın hesaplanması, tazminatın biçimi, mala verilen zarar, menfaatlere verilen zarar, manevî zarar, ispat yükümlülüğü ve rücu hakkı konuları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Hukuk, Hayvan, Hayvan Maliki, Hayvan İdare Eden, Hayvan Bulunduran, Sorumluluk, Zarar, Tazminat.

Abstract

In ancient Roman, ancient Iranian, ancient/antique Greek, Israel-Jewish and medieval European legal systems; cases were brought against the animals because of the damages (harms=losses) they caused and they were tried. Even lawyers were assigned to defend animals in the courts. The animals, whose crime and injustice were proved, were punished with heavy sanctions. In some cases, even animal owners were punished physically (corporal punishment). Finally, Islamic law and modern law abolished the anti-humanist and inhuman practice that punished the damaging animal. However, in some cases, animal owners are held liable for the direct or indirect harms caused by the animals unlawfully. But, this responsibility is an economical liability which is totally limited to the assets of the animal owner. The clear meaning of this is: Like the animal itself is not punished for the loss caused by the animal, the liability of the animal owner is limited to the compensation of the damage caused. The topic of the article is extremely important. Because we are witnessing many damages caused by owned animals in social life. In this context, the content of the concept of animal under the title of “In the Comparative Law the Compensation of the Animal Damages”, the terms of the responsibility, compensation for damage, calculation of loss, the form of compensation, damage to property, damage to the interests, moral damage, the burden of proof and the right of recourse will be emphasized.

Keywords: Comparative Law, Animal, Animal Owner, Animal Management, Responsibility/Liability, Damage/Loss, Compensation.

* Dr., Uzman Vâiz, Kdz. Ereğli, mehmetergun61@hotmail.com

GİRİŞ

Hukuk süjesinin/kişinin hâkimiyeti altında bulundurduğu herhangi bir hayvan, âharın malına yönelik bir zarar (ing. *damage, loss.../lât. damnnum*) ika etmiş olabilir. İslâm hukuk doktrininde sahipli hayvanların başkalarının mallarına yönelik olarak iras ettiği zararlara ilişkin çeşitli örnekler (*kazuistik metot=meseleci yöntem=farazî hukuk=case law*) mevcuttur (bk. Bağdâdî, 2014, 291-305; Yenişehirli, 1850, 597-599; Bilmen, 1985, VII/389-393; Ğutaymil, 1988, 96-166; Behnesî, 1988, 61-68, 203; Altuncî, 1994, 144 vd., 270 vd.; Yazır, 1997, I/265-267, V/441-444; Aydın, 2001, 466-469; Zuhaylî, 2014, V/603-612. Ayrıca bilumum klasik fıkıh eserlerinin itlâf bahisleri). Doğal olarak da *zamanın değişmesiyle* (bk. Mecelle, md. 39) birlikte hukuk süjesinin egemenliği altındaki hayvanların ika edebileceği zarar çeşitleri de gittikçe farklılaşmış ve çoğalmaktadır (Türk hukuk doktrini ve Yargıtay içtihat örnekleri için bk. İnan, 1979, 304-309; Karahasan, 1981, 603-607, 358-378; Tekinay 'v.d.', 1988, 692-698; Oğuzman - Öz, 2000, 581-592; Tandoğan, 2010, 147-160; Narter, 2016, 200-217). Sözcüğü, sahipli bir köpek başkasının kümes hayvanlarını itlâf edebileceği gibi (<https://www.ensonhaber.com/burdurda-bahcesine-giren-sahipli-kopeci-vurdu.html>- erişim: 31 Aralık 2019), sahibinin kontrolünden çıkan bir hayvan da etrafa zarar vermiş olabilir (bk. <https://www.mynet.com/kurbanlik-keci-magazanın-camini-kirdi-110105722473>- erişim: 31 Aralık 2019; <https://t24.com.tr/haber/anarada-kacan-boga-uzerine-ciktigi-otomobili-bu-hale-getirdi,683923>- erişim: 31 Aralık 2019; <http://www.haber7.com/guncel/haber/2881160-kacan-kurbanlik-boga-ortaligi-birbirine-kattir>- erişim: 31 Aralık 2019). Yahut sahipli bir köpek başkasının kedisini itlâf edebileceği gibi, sahipli bir kedi de komşunun muhabbet kuşunu itlâf etmiş olabilir. Hâsılı, hayvan bulunduran kişi, hâkimiyeti altında tuttuğu hayvanın başkalarının mallarına hukuka aykırı bir şekilde (*teaddî/transgression/unlawfulness*) herhangi bir zarar iras etse, oluşan zararın izalesinden sorumludur (*fiscal/economical responsibility*). Her ne şekilde vuku bulmuşsa bulsun, sahipli hayvanın haksız ve hukuka aykırı bir şekilde verdiği zarar, "*Zarar izâle edilir*" (İbn Receb, ts., I/497-499; Sübkî, 2017, I/41; Kırkağâcî, 1881, 50; Hâdimî, 2016, 403; Mecelle, md. 20; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/75, 76; Hüseyinî, 2010, I/32), yerleşik hukuk kuralı gereğince, *objektifleştirilmiş özen/kusursuz sorumluluk* esasına göre maliki tarafından tazmin edilerek giderilir (bk. BK. md. 56, 57, TBK. md. 67, 68; Karahasan, 1981, 358-378; Deschenaux -Tercier, 1983, 85, 86; Aybay, 1984, 87, 88; Tandoğan, 2010, 147-160; Reisoğlu, 2014, 188-180; Kılıçoğlu, 2016, 353-360; Eren 2017, 655-662). Makale konusu oldukça güncel, pratikte sıklıkla karşılaşılabilen hukukî bir meseledir. Konu, Mecelle 92, 93, 94, 929-940'uncu maddeleri ile -eski ve yeni Borçlar Kanunu- BK. 56, 57, TBK. 67, 68'inci maddeleri bağlamında sahipli hayvanların başkalarının mallarına yönelik olarak iras ettikleri zararlara sınırlanarak mukayeseli bir şekilde işlenecektir (*comparative law*).

Bilindiği üzere, İslâm hukukunun modern hukuk düşüncesine sağladığı önemli katkılardan birisi de "*Nazariyyetü tehammuli't-tebi'a*"; bir başka ifadeyle *risk teorisi/hasar teorisi/tehlike sorumluluğu/the'ories des risques*, yani hukuk süjesinin kusursuz olmasına rağmen egemenliği altında bulundurduğu şeylerin (hayvan, yapı vs.) haksız ve hukuka aykırı fiillerinden oluşan zararın tazmininden mesul olması ilkesine dayanır (Köse, 2013, 262 vd.; Yıldız, 2013, 52; Bardakoğlu, 1989, 43, 44; Emîn, ts., 145 vd.; Ergün, 2018, 16. Diğer katkılar için bk. Köse, 2013, 257-268). *Sebeb sorumluluğunun* esasları ise, "*el-harâcu bi'd-damân*" (Ebû Dâvûd, 1981, "Büyü", 71; Nesâî, 1981, "Büyü", 15; Hamevî, 1985, I/431) nassı ve "*el-ğurmu bi'l-ğunmi/el-ğunmu bi'l-ğurmi*" (bk. Kırkağâcî, 1881, 59; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/185; Hüseyinî, 2010, I/82-84; Bilmen, 1985, I/285) prensiplerine dayanır. Yani bir şeyin menfaatine sahip olan kişi, o şeyden doğacak olan risk ve tehlikelere de katlanır. İslâm hukuk bilimcileri "*el-harâcu bi'd-damân*" (Ahmed b. Hanbel, 1982, VI/208) hadis-i şerifinden, "*Bir şeyin nefi zamânı mukabelesindedir*" vb. yerleşik hukuk kaidelerini çıkarmışlardır (bk. İbn Nüceym, 1977, 77; Kırkağâcî, 1881, 40; Mecelle, md. 85, 87, 88; Bilmen, 1985, I/284, 285). Batı hukukunun ancak 19'uncu yüzyılın yarısından sonra ortaya çıkan sanayi devrimi ve ileri teknik gelişmeler karşısında *kusur ilkesinin* yetersiz kalışı sebebiyle benimsemek zorunda kaldığı *sebeb sorumluluğu veya kusursuz sorumluluk=kusura dayanmayan sorumluluk ilkesi* İslâm fıkıhının ilk devirden itibaren benimsediği bir husustur (Köse, 2013, 262 vd.; Yıldız, 2013, 52, 142 vd., 148 vd.; Bardakoğlu, 1989, 43, 44; Aybay, 1984, 84, 85; Tekinay 'v.d.', 1988, 670, 671; Tandoğan, 2010, 91, 92).

"*Mes'ûliyyetü'l-metbû'i 'ani't-tâbi'i*", yani *tâbi olanın filinden metbû'nun mesul tutulması* şeklinde özetlenebilecek olan (bk. Emîn, ts., 145 vd.; Behnesî, 1988, 55 vd.; Bardakoğlu, 1989, 44; Ergün, 2018, 10. Roma hukukunda sahipli bir hayvanın ika ettiği zarar sebebiyle hayvan malikinin mesuliyeti/noxal sorumluluk=*noxae deditio, noxa caput sequitur* kavramları için bk. Koschaker, 1961, 232-235; Rado, 1964, 168-172; Heyet, 1998, 569; Türkoğlu-Özdemir, 1999, 94, 95; Tahiroğlu - Erdoğmuş, 2014, 144; Bağdatlı, 2012, 515; Yüce, 2017, 393 vd.; Ergün, 2018, 10), "*objektif sorumluluk*" düşüncesi (Bardakoğlu, 1989, 44; Ergün, 2018, vii, 166, 209) İslâm fıkıhının *istiklâl ve özgünlüğünün* (Gür, 1993, 110) kanıtlarındandır. Bu nedendir ki,

1937 Lahey Hukuk Konferansı'nın üç muhtevasından biri de "İslâm Hukuku Nazarında Medenî ve Cinâî Mesuliyetler" meselesi, -takdir babından- konferansın siciline Arap diliyle tescil edilmiştir (krş. Bilmen, 1985, I/323-326). Ancak İslâm hukukunun benimsediği bu nevi insancıl hükümler karşısında birtakım kadim hukuk sistemlerinde bazı hallerde eşya ve hayvanların yargılanıp cezalandırıldığı bilinen bir gerçektir. Meselâ, *Eski Yunan*'da milâttan yedi yüz yıl kadar önce çatıdan düşüp bir kişinin ölümüne sebebiyet veren *kiremit yargılanmış*, kırılıp toz haline getirilerek cezalandırılmıştır (Ansay, 1958, 44; Karaman, 2012, 37, 38). *Eflâtun Kanunları*'na göre de birisinin ölümüne sebebiyet veren hayvan, maktulün akrabaları tarafından dava edilerek, mahkûm edilir, kesilip sınır dışına atılırdı (Karaman, 1991, II/517). Kezâ, *İsrail hukukunda* da bir şahsı öldüren öküz taşlanarak öldürülür; hayvanın maliki ancak bu şartla sorumluluktan kurtulabilirdi (Ansay, 1958, 44). Daha da önemlisi Tevrat'ın hükmüne göre, böyle bir hayvanın eti de yenmezdi (Şener, 1992, 10 vd. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Sibaî, 1979, 120; Karaman, 1991, II/517; Karaman, 2012, 37, 38). Ortaçağ'da Avrupa'da da hayvanların iras ettikleri zararlar sebebiyle haklarında davalar açılmış, suçluluğu sabit olan hayvanlar en ağır cezalara çarptırılmıştır. Bilâhare suçsuz olduğu ortaya çıkan hayvanların maliklerinin tazminat hakları da mahfuz tutulmuştu. Hatta yargılama sürecinde hayvanların hukukunu savunacak avukatların görevlendirilmesi de ihmal edilmemiştir (Ansay, 1958, 44). Bazı kadim medeniyetler ile Ortaçağ'da Avrupa'da zarar ika eden hayvanların yargılanmaları hakkında detaylı için bk. Sibaî, 1979, 120-125; Turnagil, 1972, 31). Ancak İslâm hukukunda ika ettiği bir zarar sebebiyle hayvanların ateşe, suya atılarak veya idam edilmek suretiyle cezalandırılması gibi insancıl olmayan (anti-humanist/inhuman) bir uygulama yoktur (bk. Buhârî, 1981, "Cihâd", 107, 149; Ebû Dâvûd, 1981, "Cihâd", 112, "Âdâb", 164; Karaman, 1991, II/517). Fakat "*el-harâcu bi'd-damân*" (İbn Mâce, 1981, "Ticârât", 43; Tirmizî, 1981, "Büyü", 53; Nesâî, 1981, "Büyü", 15; Hamevî, 1985, I/431), "*el-ğurmu bi'l-ğunmi/el-ğunmu bi'l-ğurmi*" (bk. Kırkağâci, 1881, 59; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/185; Hüseyinî, 2010, I/82-84; Bilmen, 1985, I/285) prensipleri bağlamında menfaat ile zarar arasındaki bağıllık (Mecelle, md. 85, 87, 88; Rado, 1964, 28; Ergün, 2018, 101, 102), objektif özen/genel özen gösterme (Arık, 1964, 110; Aybay, 1984, 87; Yıldız, 2013, 195; Reisoğlu, 2014, 189; Kılıçoğlu, 2016, 332, 333; Ergün, 2018, 102, 103), hâkimiyet/egemenlik ve hukukî alan (Arık, 1964, 110; Yıldız, 2013, 48, 49, 182 vd., 196; Ayan, 2016, 293, 294; Ergün, 2018, 103), tehlike (Arık, 1964, 110; Rado, 1964, 30 vd.; Düren, 1979, 322 vd.; Yıldız, 2013, 196; Kılıçoğlu, 2016, 333-336; Ergün, 2018, 103, 104), fedakârlığın denkleştirilmesi (Arık, 1964, 110; Düren, 1979, 311 vd.; Yıldız, 2013, 197; Ergün, 2018, 104, 105), hakkaniyet (Arık, 1964, 110; Yıldız, 2013, 198; Kılıçoğlu, 2016, 333; Ergün, 2018, 105), hukuka aykırılık (Arık, 1964, 110; Yıldız, 2013, 157, 198; Ergün, 2018, 105, 106) ve anormallik fikirleri (Ergün, 2018, 106, 107) gereğince haksız ve hukuka aykırı bir şekilde zarar iras eden hayvanın zararını hayvandan yararlanan kişi tazminle yükümlüdür.

Hayvanların ika ettiği zararların (*cinâyetü'l-behîme/el-mes'ûliyyetü 'ani'd-devâbbi/cinâyet-i hayvân*) (bk. Âlû's-Şeyh, 1999, 118-142; Behnesî, 1988, 55-68; Mecelle, md. 94, 929-940) hukukî mesuliyeti bağlamında, *Hanefîlerin benimsediği görüşe göre, eğer hayvan tehlikeli olmayan, normal bir hayvan ise, ister gündüz olsun ve isterse gece olsun, hayvanın kendiliğinden itlâf ettiği şey karşılıksız (heder) olup, tazmin sorumluluğu oluşturmaz* (bk. Kudûrî, 1977, 150; Sâbık, ts., II/483; Zuhaylî, 2014, VI/345, 346; Behnesî, 1988, 61 vd.). Zira Resûlullah, "*Hayvanın yaralaması karşılıksızdır*" (Müslim, 1981, "Hudûd", 45; Şevkânî, 1973, VI/72) buyurmuşlardır. Mecelle, Hanefîlerin bu görüşünü, "*Hayvanatın kendiliğinden olarak cinâyet ve mazarratı karşılıksızdır*" (Mecelle, md. 94) cümlesiyle kanunlaştırmıştır. Ancak hayvan maliki, hayvanı binerek (*râkip*), çekerek/yederek (*kâid*) veya sürerek (*sâik*) idare ediyorsa ya da hayvanı serbest bırakmış ve serbest bırakmasından hemen sonra (*fi fevrihâ/ haylûlet*) hayvan bir şeyi itlâf etmiş ise, hayvan maliki, hayvanın verdiği zararı tazminle yükümlüdür (Şeybânî, ts., IV/54 vd.; Kudûrî, 1977, 150; Merğînânî, 1990, IV/548; Halebî, 1898, II/476-478; Sâbık, ts., II/481 vd.; Zuhaylî, 2014, VI/346; Ğutaymil, 1988, 98 vd.; Âlû's-Şeyh, 1999, 127).

Eğer hayvan, *mübâh* (serbest, herkese açık) olan alanlarda bir şey itlâf etmişse veya kamuya ait yollarda yürürken yahut kamuya ait pazarlarda bağlanmışken ya da bağlanmak için tahsis edilmiş özel yerlerde bağlı iken bir şey itlâf etse, hayvan malikinin aleyhine herhangi bir tazmin sorumluluğu oluşmaz. Aynı şekilde bir yöre halkına ait olan otlaktaki hayvanlardan birisi, bir başkasının hayvanını itlâf etse, saldırgan hayvan malikinin aleyhine herhangi bir tazmin yükümlülüğü oluşmaz. Çünkü mezkûr olaylarda herhangi bir *teaddî* ve *hukuka aykırılık* bulunmamaktadır (Bağdâdî, 2014, 292, 293; Mecelle, md. 94, 929-940; Zuhaylî, 2014, VI/346). Kezâ, hayvan malikinin kendi mülkünde (*bir hakkın kullanılması*) hayvanının ika ettiği zararlar da tazmin sebebi oluşturmadığı gibi, arazi malikinin izni ile girdiği arazide hayvanın iras edeceği zararlardan da malik sorumlu tutulamaz. Zira *zarar görenin rızası/mağdurun izni ve muvafakati* hukuka aykırılığı ortadan kaldırır (krş. Şeybânî, ts., IV/54 vd.; Halebî, 1898, II/476-478; Mecelle, md. 930, 931, 938, 939, 940; Zuhaylî, 2014, VI/346, 351; Behnesî, 1988, 61).

Şayet hayvan süskün öküz, kuduz köpek gibi tehlikeli bir hayvan ise, hayvan maliki gerekli özeni göstermediği takdirde hayvanın vereceği zararı tazminle yükümlü tutulur. Çünkü malik, egemenliği altındaki tehlikeli hayvana mukayyet olmamakla kusur işlemiş ve zarara sebebiyet vermiştir. Ancak tehlikeli hayvanın kontrol altına alınmasını isteyen kişi ya da kişilerin (*mutâlib*) hayvan malikine ikazda bulduklarına ilişkin şahit tutmaları gerekir (*işhâd*). Fakat söz konusu hayvan, üzüm bağını bekleyen bir köpek ise, *mutâlebe ve işhâd* şartına bakılmaksızın hayvan malikinden oluşan zararın tazmini istenemez. Çünkü malikin tehlikeli bir hayvanı edinmesi bağını koruma amaçlı olup, hukuka aykırı olmayan bir durumdur. Eğer hayvan maliki bir kuşu veya bir bineği gönderse (veya köpeği salsa ya da bir hayvanı kıskırtsa ve mezkûr hayvan da bir kişiye saldırırsa, her halükârda oluşan zararı tazmin eder. Ebû Yûsuf'un (ö. 789) ve Hanefî hukukçularının genel görüşü bu şekilde olup, fetva da bu yönde verilmiştir (Şeybânî, ts., IV/54 vd.; Kâsânî, 1974, VII/273 vd.; Molla Hüsrev, 1970, II/111 vd.; Halebî, 1898, II/476-478; Yazır, 1997, I/266; Bilmen, 1985, III/130-132; Zuhaylî, 2014, VI/346 vd.).

İmâm Mâlik (ö. 795), İmâm Şâfiî (ö. 819), Ahmed b. Hanbel (ö. 854) ile Hicaz hukukçularının çoğuna/*Cumhûr'a göre ise*, mâşiye hayvanların gündüz vakti ika ettikleri zararın tazmin sorumluluğu hayvan maliklerine yükletilemez. Çünkü âdeten, bostan sahipleri gündüzleri bahçelerini korumakla yükümlü olduğu için hayvan malikleri gündüzleri hayvanlarını salabilir, geceleri ise hayvanlarını ahırlarında muhafaza etmekle sorumludurlar. Bu bağlamda, yörenin örfüne aykırı davranan malik, *muhafaza ödevini ihmal ettiği için kusurlu olup, oluşan zararı tazminle sorumludur*. Bu hüküm, hayvanın yanında malikin bulunmadığı zamanlar için geçerlidir. Şayet hayvanın yanında maliki varsa, malik, oluşan zararı gidermekle yükümlüdür. Mezkûr hukukçular bu görüşleri için Resûlullah'ın, Berâ b. Âzib'in (r.a) birisinin bahçesine girip zarar ika eden devesi hakkındaki hükmü ile istidlal etmişlerdir. Bu hükme göre, "*Bahçe sahipleri gündüzleri bostanlarını korumakla yükümlüdür. Hayvanların geceleri ifsat ettikleri şeyi de malikleri tazmin eder*" (Şevkânî, 1973, VI/73). Medine halkının uygulaması bu şekildedir. Fakat Mâlikî hukukçularından İbn Sahnûn'a (ö. 854) göre, bu hadis Medine'de olduğu gibi etrafı çevrili olan bahçeler için geçerlidir. Eğer bahçeler çitli değil de bitişik ise, bahçe sahipleri ister gece olsun ve isterse gündüz olsun hayvanlarının ika ettikleri zararı tazminle yükümlüdür.

İbn Kudâme'nin (ö. 1223) görüşüne göre, eğer hayvan ziraî mahsul dışında herhangi bir şeyi itlâf etmiş ise, gece ve gündüz farkı gözetmeksizin hayvan maliki oluşan zararı tazminle sorumlu değildir. Fakat bu hüküm, hayvanın malikin egemenliği altında olmadığı zamanlar için geçerlidir.

Kâdî Şureyh (ö. 699) ise, gece vakti bahçeye giren koyunun ika ettiği zarar konusunda koyun sahibinin ortaya çıkan zararı gidermesine hükmetmiştir. Buna hükmederken de, "*Bazı kişilerin koyunları, geceleyin başıboş bir şekilde bu ekinin içine dağılarak zarar vermişti*" (el-Enbiyâ 21/78) âyetini okumuş ve nefesin ancak geceleyin oluşan zararı ifade ettiğini ilâve etmiştir.

'Atâ (ö. 732), Süfyân-ı Sevrî (ö. 778), Leysî (ö. 791) ve bazı Mâlikî hukukçulara göre ise, zarar gündüz vakti vuku bulsa dahi, hayvan malikin hayvanını başıboş bırakması nedeniyle *müteaddî/müfrit/haksız fiil fâili* olup, oluşan zararı tazminle yükümlüdür (Şâfiî, 1903-1907, VII/376 vd.; Sahnûn, 2005, VI/460, 461; Şirâzî, 2017, III/207 vd.; Mâverdî, 1999, XIII/466 vd.; İbn Kudâme, 2004, XII/414 vd.; Şirbînî, 2006, V/536 vd.; Remlî, 1967, VIII/44 vd.; Şevkânî, 1973, VI/72-74; Şa'rânî, 2018, II/239, 240; Sâbık, ts., II/483, 484; Zuhaylî, 2014, VI/347; Ğutaymil, 1988, 96 vd.; Karaman, 1991, II/524; Âlü's-Şeyh, 1999, 127).

Zâhirilere göre de hayvanların kendiliğinden gündüz ve geceleyin iras ettikleri zararlardan dolayı sahiplerinin herhangi bir tazmin yükümlülüğü yoktur. Nitekim "*cerhu'l- 'acmâi cubârun*" (Mâverdî, 1999, XII/375; Remlî, 1967, VII/353; Şevkânî, 1973, VI/72; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/196; Yazır, 1997, I/265; Hüseyinî, 2010, I/88, 89; Sâbık, ts., II/492), yani hayvanların kendiliğinden itlâf ettikleri şeyler hederdir, karşılıksızdır. Fakat hayvan bir şeyi itlâf etsin diye kasten serbest bırakılmışsa, hayvan maliki oluşan zararı tazminle yükümlüdür (İbn Hazm, 2010, XI/197 vd.; Bilmen, 1985, III/134 vd.; Ğutaymil, 1988, 98 vd.; Âlü's-Şeyh, 1999, 127).

Türk pozitif hukuk/mevzu hukuk sisteminde de eşya ve hayvan bir hak süjesi olmayıp, hayatımızın devamını sağlayan birer nesnedirler. Bu nedenledir ki, *-eski ve yeni Borçlar Kanunu-* BK. 56, 57, TBK. 67, 68'inci maddeleri gereğince hayvanın ika ettiği zarardan hayvanı idare eden kişi, bir binadan düşen kiremidin iras ettiği zarardan da yapı maliki *-eski ve yeni Borçlar Kanunu-* BK. 58, 59, TBK. 69, 70'inci maddeleri hükümlerince mesul tutulur. Yani *mübâşeret/en/doğrudan* veya *tesebbüben/dolaylı* olarak zarar ika eden eşya (hayvan ve kiremit) cezalandırılmaz (İnan, 1979, 304-314; Aybay, 1984, 87-89; Tandoğan, 2010, 147-160, 181-202; Reisoğlu, 2014, 188-196; Eren, 2017, 655-662, 668-692).

1. Konunun Sınırlandırılması

“Zarar ve mukabele-bizzarar yoktur” (Mâlik, 1981, “Akziyye”, 31; Kırkağâci, 1881, 50; Mecelle, md. 19; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/73-75) nassı ile “zarar izâle edilir” (İbn Receb, ts., I/497-499; Sübkî, 2017, I/41; Kırkağâci, 1881, 50; Hâdimî, 2016, 403; Mecelle, md. 20; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/75, 76; Hüseyinî, 2010, I/32), yerleşik hukuk prensibi gereğince, bir hayvanı fiilen hâkimiyet ve egemenliği altında tutan kişi (*hayvan maliki/hayvan bulunduran/hayvan idare eden/hayvan tutucusu/hayvan vaziilyedi*), o hayvanın hukuka aykırı bir şekilde vermiş olduğu zararı tazminle yükümlüdür. Makale konusu oldukça güncel, uygulamada sıklıkla karşılaşılan hukukî bir meseledir. Konu, temelde Mecelle 92, 93, 94 ile “*Kitâbü'l-Gasb ve'l-İtlâf*” (8. kitap) 929-940'uncu maddelerinde “*cinâyet-i hayvân*” alt başlığında (*dördüncü fasıl*) hayvanâtın hem bedene hem de mala yönelik olarak ika ettiği zararlar ele alınmaktadır. Ancak konu, -eski ve yeni Borçlar Kanunu- BK. 56, 57, TBK. 67, 68'inci maddeleriyle sınırlandırılmıştır. Yani makalede kişinin maliki olduğu hayvanın haksız ve hukuka aykırı bir şekilde mala yönelik olarak ika ettiği zarar, söz konusu zararın izalesi ve zararın tazmin biçimi ele alınacaktır (*malî sorumluluk=fiscal/financial/economic/economical responsibility*). Hayvanların cana ve vücut bütünlüğüne yönelik olarak ika ettiği zararlar makalenin kapsamı dışında tutulacaktır (hayvanların ika ettiği cismanî zararların tazmini için bk. Kaya, 2007, 136-155. Ayrıca *cinâyet ve cinâyetü'l behîme* için bk. Şâzelî, 1993, 14, 15; Âlü's-Şeyh, 1999, 118-142).

2. Hayvan Kavramının Kapsamı ve Müeyyidenin Uygulanma Alanı

İslâm hukukuna göre, üzerinde hâkimiyet tesis edilen ve hukuka aykırı bir şekilde başkasına zarar veren her nevi hayvan, “*hayvan*” kavramı kapsamına gireceği gibi, meselenin uygulanma alanını oluşturur. Bu bağlamda, İslâm hukuk doktrininde, deve (Müzenî, 1999, 351; Kudûrî, 1977, 150; Mevsilî, 1991, V/48; Molla Hüsrev, 1970, II/113), öküz (Yenişehirli, 1850, 598; Mecelle, md. 929; Yazır, 1997, I/266; Bilmen, 1985, III/130; Sâbık, ts., II/483), sığır, manda, koyun, keçi (Sâbık, ts., II/483), kedi, köpek (Müzenî, 1999, 351; Yenişehirli, 1850, 599; Yazır, 1997, I/266, II/56; Sâbık, ts., II/484, 485), at (Merğînânî, 1990, IV/546; Yenişehirli, 1850, 598, 599; Mecelle, md. 934, 937; Yazır, 1997, I/266), katır (Merğînânî, 1990, IV/548; Yenişehirli, 1850, 599), eşek (Bağdâdî, 2014, 295), tavuk (İbn Nüceym, 1977, 44; Hamevî, 1985, I/284; Yazır, 1997, I/266), arı (Behnesî, 1988, 66, 67; Yazır, 1997, I/266), kuş (Merğînânî, 1990, IV/547; Molla Hüsrev, 1970, II/113; Halebî, 1898, 477; Behnesî, 1988, 67), yılan, akrep (Behnesî, 1988, 67, 68; Bağdâdî, 2014, 300; Bilmen, 1985, III/130, 133; Karaman, 1991, II/521) gibi sahipli hayvanların -hukuka aykırı olarak- iras ettikleri zarar örneklerine çokça rastlanmaktadır.

Türk pozitif hukukunda da sahipli ehli hayvanlar, kedi, köpek, at, kuş, balık, arı, deney için kafeslere konulmuş fareler ve üzerinde egemenlik tesis edilen (BK. md. 56, TBK. md. 67) bilimum hayvanların verdikleri zararlar tazmin sebebi oluşturur ve meselenin uygulanma alanına girer (krş. İnan, 1979, 306; Karahasan, 1981, 366, 367; Tekinay 'v.d.', 1988, 692, 693; Oğuzman - Öz, 2000, 583; Tandoğan, 2010, 153; Akıncı, 2016, 159; Eren, 2017, 658. Roma hukukunda hayvan kavramının kapsamı için bk. Türkoğlu - Özdemir, 2016, 76 vd.; Yüce, 2017, 399 vd.).

Ayrıca Türk pozitif hukuk doktrininde bir görüşe göre, “*bit, pire vb. böcek ve haşere besleyen, hatta araştırma ve deney amacıyla mikrop üreten ve saklayan kişi veya kurumların da bunların yol açacakları zararlardan (hastalık, besinlerin bozulması vb.) BK. md. 56 uyarınca sorumlu olabilecekleri savunulmuştur... Bir başka görüş ise, hâkimiyet altına alınmış olsun olmasın; parazitlerin (bit, pire, solucan, şerit vb.) ve hayvansal olsun bitkisel olsun mikropların, BK. md. 56 hükmüne girmediği, zira bu maddedeki hayvan kavramı ile biyolojik-zoolojik hayvan kavramının farklı olduğu şeklindedir... -Oğuzman ve Öz'e göre müreccah olan- Bu görüşe göre, BK. md. 56 kapsamına girmeyen canlıların verdiği zararlardan sorumluluk BK. md. 41 hükmüne tâbi olacaktır” (Oğuzman - Öz, 2000, 583, 584. Detaylı bilgi için bk. Arsebük, 1943, I/609; İnan, 1979, 306; Tekinay 'v.d.', 1988, 692-694). Bu bağlamda, klasik fıkıh doktrininde her ne kadar mezkûr ayırıma benzer bir ayrıntıya rastlayamadıkça da “Zarar vermek yoktur, zarara zararlar karşılık vermek de yoktur” (İbn-i Mâce, 1981, “Ahkâm”, 17; Mâlik, 1981, “Akdiyye”, 31; Mecelle, md. 19) hadis-i şerifinin hem bir *cevâmi'u'l-kelîm* (detaylı bilgi için bk. Yazır, 1997, I/235, 236; Ergün, 2018, 70) hem de İslâm fıkıhının küllî prensiplerinden birinin oluşu (İbn Nüceym, 1977, 42, 43; Kırkağâci, 1881, 50; Mecelle, md. 19; Bilmen, 1985, I/261), ayrıca “Zarar izâle olunur” (bk. Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/75, 76; Bilmen, 1985, I/261) esas ve *ismet-i emvâl prensibine* ilişkin naslar (bk. el-Bakara 2/188; İbn-i Mâce, 1981, “Ahkâm”, 17; Mâlik, 1981, “Akdiyye”, 31; Tirmizî, 1981, “Îmân”, 12, “Tefsîru'l-Kur'ân”, 9; İbn Hazm, ts., XI/197; Şirâzî, 2017, II/126, 196; Mevsilî, 1991, III/59; Şevkânî, 1973, VI/62, 63; Şoman, 1999, 5, 7-17, 19-29; Zuhaylî, 2014, V/571 vd.; Şentürk, 2001, 137, 138) fehvasınca Türk pozitif hukuk doktrininde söz konusu edilen görüşlerden birinci görüşün hukuk mantığına, adalet ve hakkaniyet ülküsüne daha uygun olduğunu söyleyebiliriz (bk. Mecelle, md. 85, 87, 88).*

3. Sorumluluğun Şartları

a- Üçüncü şahıs herhangi bir zarara uğramış olmalıdır. Hayvan malikinin sorumlu tutulabilmesi için egemenliği altında bulundurduğu hayvanın herhangi bir zararı ika etmiş olması gerekir. Zararın olmadığı hallerde tazmin yükümlülüğü de yoktur (Bağdâdî, 2014, 291; Karaman, 1991, II/519; Karahasanoğlu, 1981, 368, 369; Aybay, 1984, 81, 82; Türkoğlu-Özdemir, 1999, 93; Oğuzman - Öz, 2000, 584; Nomer, 2013, 142; Kılıçoğlu, 2016, 354, 355; Ayan, 2016, 293; Akıncı, 2016, 159; Eren, 2017, 656). Meselâ, râkibin/binicinin binmekte olduğu hayvanın ön ve arka ayakları, başı, dişleri veya vücudunun herhangi bir yeri ile verdiği zararın tazmininden binici mesuldür (Müzenî, 1999, 351; Merğînânî, 1990, IV/544; Molla Hüsrev, 1970, II/111; Halebî, 1898, 476; Mecelle, md. 936; Zuhaylî, 2014, VI/349).

Hayvanın iras ettiği zarar; *mübâşeret* (kusurlu/doğrudan) veya *tesebbüben* (kusursuz/dolaylı) ortaya çıkmış olabilir (bk. Bağdâdî, 2014, 292, 293; Mecelle, md. 929-940; Karaman, 1991, II/519, 520). Meselâ, "Birisinin binmekte olduğu hayvan ön veya arka ayaklarıyla ister kendi mülkünde ve isterse başka bir yerde bir şeyin üzerine basarak itlâf etse, binici o şeyi mübâşeretle itlâf etmiş sayıldığından oluşan zararın tazmin eder" (krş. Mecelle, md. 936; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/936; Hüseyinî, 2010, II/624. Detaylı bilgi için bk. Kâsânî, 1974, VII/281; Mevsilî, 1991, V/47; Zuhaylî, 2014, VI/350; Bilmen, 1985, III/127). Çünkü bazı hallerde hayvanın ika ettiği zarar; doğrudan malikinin ya da binicisinin iras ettiği zarar gibi değerlendirilir. Mezkûr olayda da zarar, hayvanın ve binicisinin müşterek ağırlıklarıyla oluşmuş olup (Behnesî, 1988, 62; Karaman, 1991, II/519, 520; Zuhaylî, 2014, VI/349), hukukun yerleşik kuralına göre de "Mübâşir müteammid olmasa dahi oluşan zararın tazmininden sorumludur" (İbn Nüceym, 1977, 161; Hâdimî, 2016, 420; Mecelle, md. 92; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/194, 195; Hüseyinî, 2010, I/87; Bilmen, 1985, I/287). Yani doğrudan zarar/mübâşeret durumunda, tazmin yükümlülüğü için kusur şartı aranmaz.

Tesebbüben/dolaylı itlâfta oluşan zararın tazmin sebebi oluşturabilmesi için taammüt yani haksız fiil failinin kastı ve kusuru aranır. Bu da "Mütesebbib müteammid olmadığı sürece tazmin yükümlüsü olmaz" (Hâdimî, 2016, 420; Kırkağâcî, 1881, 78, 79; Mecelle, md. 93; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/195, 196; Hüseyinî, 2010, I/87, 88; Zuhaylî, 2014, V/610, 611) yerleşik hukuk kuralı ile ifade edilmiştir. Bunun prensibin açık anlamı şudur: Sebebiyet yoluyla sorumluluğun oluşabilmesi için kusur unsuru şarttır. Bu bağlamda, eğer kişi, maliki olduğu kuşu/köpeği/ineği kışkırtıp salsa (*irsâl, iğrâ, işlâ*), hayvan idare eden kişi söz konusu hayvanın ika ettiği zararı gidermekle yükümlüdür. Bu olayda hayvan malikinin oluşan zararı tazminle yükümlü tutulmasının sebebi; malikin teaddi, taammüt ve haksız fiilidir. Ebû Yûsuf'un görüşü bu yönde olup, fetva da bu görüşe göre verilmiştir (Kâsânî, 1974, VII/273; Zuhaylî, 2014, VI/347; Bilmen, 1985, III/130, 135; Behnesî, 1988, 65). Aynı şekilde, kişi maliki olduğu bir hayvanı terslesin veya işesin diye kamuya ait olan bir yolun ortasında durdursa (*ikâf*), hayvan da yolda tersler (*revs*) veya işerse (*bevl*), birisi de bu nedenle zarara uğrarsa, hayvan maliki oluşan zararın gidermekle yükümlü olur. Zira hayvan maliki, egemenliği altındaki hayvanı umuma ait olan bir yolun ortasında durdurarak kusur işlemiştir (Müzenî, 1999, 351; Merğînânî, 1990, IV/545; Mevsilî, 1991, V/47; Halebî, 1898, 476; Ğamrâvî, ts., 539). Çünkü yerleşik hukuk prensibine göre, "Esenlik şartı ile herkesin umuma ait olan yoldan işlemek hakkı vardır" (krş. Mecelle, md. 926; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/907-910; Hüseyinî, 2010, II/602-604). Bu bağlamda, umuma ait olan bir yoldan işlemek *mübâh/serbest* bir fiil olup, ancak bir başkasına zarar vermemek/esenlik kaydı ile câizdir (Kırkağâcî, 1881, 20, 87, 88; Bilmen, 1985, VII/376, 386; Karaman, 1991, II/503; Kaya, 2007, 107, 110). Kezâ, "Zeyd kelbini Amr'ı ısırsın deyu işlâ ve iğrâ itmekle kelb Amr'ın bir ayağını ısırup cerh ettikten sonra ba'de'l-ber'i fiyileştikten sonra Amr'ın ol ayağı bi'l-küllîye 'amel- mânde/işlevsiz olmayup lâkin iğrâc/topal kalsa Zeyd'e ne gerekir? El-cevap: Hükûmet-i 'adl" (Yenişehirli, 1850, 598. Benzer meseleler için bk. Yazır, 1997, I/265).

b- Uygun illiyet bağı. Hayvanın fiili ile oluşan hasar arasında uygun bir nedensellik rabitasının mevcudiyeti tazmin sebebi oluşturur (bk. Bağdâdî, 2014, 292, 293; Heyet, 1973, VI/49-54; Ğamrâvî, ts., 539; Karaman, 1991, II/520 vd.; Karahasanoğlu, 1981, 369; Aybay, 1984, 82, 88; Türkoğlu-Özdemir, 1999, 94; Tandoğan, 2010, 153, 154; Akıncı, 2016, 159; Ayan, 2016, 293; Kılıçoğlu, 2016, 355, 356). Bu bağlamda kamuya ait olan bir yolda (*tarîk-i âmm*) hukuka aykırı bir şekilde hayvanını *ikâf eden/durduran* kişi, bu nedenle oluşan zararın tazminle yükümlüdür. Çünkü hukuka uygun olmayan bir yerde hayvanını *ikâf/durdurma* eylemi ile ortaya çıkan zarar arasında illî (nedensel) bir ilişki bulunmaktadır. Zira haksız fiil faili konumundaki hayvan maliki, hukuka aykırı bir şekilde, kamuya ait olan bir yolda hayvanını durdurmasaydı, söz konusu zarar oluşmayacaktı (krş. Müzenî, 1999, 351; Merğînânî, 1990, IV/544, 545; Mevsilî, 1991, V/47; Bağdâdî, 2014, 292, 293; Molla Hüsrev, 1970, II/112, 113; Halebî, 1898, 476; Mevkûfâtî, 1900, II/261; Meydânî, 1978, II/176; Mecelle, md. 934; Zuhaylî, 2014, VI/349).

Yenişehirli'nin (ö. 1743) "*Behçetü'l-Fetâvâ Ma'an-Nukûl*" adlı eserinde vermiş olduğu örnek meseleyi özetleyici niteliktedir: "*Zeyd atını tarîk-i 'âmmda yularından tutup bi-gayr-i hakk îkâf itmekle kış ayağıyla yolca giden 'Amr'ı teperek itlâf etse Zeyd'e ne ceza gerekir? El-cevap: Diyet*" (Yenişehirli, 1850, 597). Ancak oluşan zarar ile hayvanın hareketi arasında uygun illiyet rabitası yoksa veya kesilmiş ise, tazmin sorumluluğu oluşmaz. Meselâ, bir kişi, üzerinde binicisi olan bir hayvana binicinin izni olmaksızın vursa yahut dürtse, hayvan da hemen akabinde (*haylûlet*) bir zarar ika etse, oluşan zararı binici değil, hayvanı dürtten kişi tazmin eder (Serahsî, 1982, XXVII/2; Merğînânî, 1990, IV/549; Mevsilî, 1991, V/48; Bağdâdî, 2014, 295; Molla Hüsrev, 1970, II/113, 114; Halebî, 1898, 478; Mevkûfâtî, 1900, II/263; Sâbık, ts., II/482; Zuhaylî, 2014, VI/351; Bilmen, 1985, III/128).

Türk pozitif hukukunda da sorumluluğun oluşması için zarar ile hayvanın fiili arasında uygun illiyet rabitasının bulunması şarttır. Zarar ile hayvanın hareketi arasında uygun illiyet rabitası yoksa veya kesilmiş ise, tazmin sorumluluğu oluşmaz (Aybay, 1984, 88; Oğuzman - Öz, 2000, 585). Hayvanın zararı oluşturan fiili, bir başkasının tesiri ya da başkasına ait olan bir hayvanın ürkütmesi ile oluşmuş olsa dahi, hayvanı idare eden kişi oluşan zararı tazminle yükümlü tutulur (*katı mesuliyet/kusursuz sorumluluk*). Ancak, hayvan bulunduran kişi, *kurtuluş beyyinesi/kanıt/ispat* ile bilâhare ödediği miktarı hayvanı ürküten kişiden yahut illiyet bağını kesen hayvanın malikine rücu etme hakkına sahiptir (bk. BK. md. 56/II, TBK. md. 67/III; Arsebük, 1943, I/608, 609; İnan, 1979, 308; Karahasanoğlu, 1982, 603-607; Tekinay 'v.d.', 1988, 697; Aybay, 1984, 88; Tandoğan, 2010, 156, 157; Nomer, 2013, 143; Reisoğlu, 2014, 190; Akıncı, 2016, 160; Eren, 2017, 661).

c- *Hukuka aykırılık*. Hayvan tarafından ika olunan zarar, *haksız ve hukuka aykırı* bir şekilde vuku bulmuş olmalıdır. Hayvanların *hukuka aykırı olmayan/hukuka uygun* bir biçimde iras ettikleri zararlar giderim yükümlülüğü oluşturmaz (Müzenî, 1999, 351; Bağdâdî, 2014, 292, 293; Molla Hüsrev, 1970, II/111; Heyet, 1973, VI/49 vd.; Halebî, 1898, 478; Mecelle, md. 94, 929-940; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/926-940; Hüseyinî, 2010, II/616-627; Çamrâvî, ts., 539; Karaman, 1991, II/519; Emîn, ts., 211; Akıntürk, 1975, 62, 63; Karahasan, 1981, 367, 368; Aybay, 1984, 77 vd.; Akıncı, 2016, 159; Eren, 2017, 657). Bu bağlamda, hayvan, *mübâh* mera ve alanlarda bir şey itlâf etmişse veya kamuya ait yollarda yürürken yahut kamuya ait pazarlarda bağlanmışken ya da bağlanmak için tahsis edilmiş özel yerlerde bağlı iken bir şey itlâf etse, hayvan malikinin aleyhine herhangi bir tazmin sorumluluğu oluşmaz. Kezâ, bir yöre halkına ait olan otlaktaki hayvanlardan birisi, bir başkasının hayvanını itlâf etse, saldırgan hayvan malikinin tazmin yükümlülüğü oluşmaz. Çünkü mezkûr olaylarda herhangi bir *teaddî ve hukuka aykırılık* bulunmamaktadır (Bağdâdî, 2014, 292, 293; Mecelle, md. 94, 929-940; Zuhaylî, 2014, VI/346). Aynı şekilde hayvan malikinin kendi mülkünde (*bir hakkın kullanılması*) hayvanının ika ettiği zararlar da tazmin sebebi oluşturmadığı gibi, arazi malikinin izni ile girdiği arazide hayvanın iras edeceği zararlardan da malik sorumlu tutulamaz. Zira zarar görenin *rızası/mağdurun izni ve muvafakati* hukuka aykırılığı ortadan kaldırır (krş. Müzenî, 1999, 351; Halebî, 1898, II/476-478; Mecelle, md. 930, 931, 938, 939, 940; Zuhaylî, 2014, VI/346; Behnesî, 1988, 61).

d- *Hayvan bir şahsın yönetimi altında bulunmalıdır*. Hayvanı hâkimiyet ve egemenliği altında bulunmak demek; hayvandan iktisaden yararlanmak için onu yönetiminde tutmak demektir. Bu bağlamda, hayvanın maliki, âriyet alıcısı, kiracısı hayvan tutucusu kapsamındadır (Karaman, 1991, II/524; Emîn, ts., 199; Arsebük, 1943, I/608-611; Aybay, 1984, 87, 88; Oğuzman - Öz, 2000, 584, 585; Akıncı, 2016, 159; Ayan, 2016, 293; Kılıçoğlu, 2016, 355). Hâsılı, hayvanın iras ettiği zarardan yükümlü tutulan kişi, hayvandan yararlanmasına karşın, kusuru nedeniyle hayvanın zarar ika etmesine sebebiyet veren kişidir (*tesebbüp*). Hayvanın kime ait olduğu meselesi önemli değildir. Bunun içindir ki, hayvanın maliki, malikin vekili, âriyet alıcısı, emanetçisi, kiracısı, işçisi, çobanı, gasp edicisi gibi, hangi sebeple olursa olsun, hayvandan ekonomik olarak istifade etmesine rağmen, kusuru nedeniyle zararın ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi, oluşan zararı gidermekle yükümlüdür (Bağdâdî, 2014, 291-305; Karaman, 1991, II/524; Zuhaylî, 2014, VI/345; Emîn, ts., 198 vd.; Arsebük, 1943, I/609). İslâm hukuku ve günümüz hukukundan farklı olarak, Roma hukukuna göre, *actio de pauperie*'nin davalısı, sadece zarar iras eden hayvanın malikidir. Türkoğlu-Özdemir, 1999, 94; Ergün, 2018, 16). Çünkü *yarar (menfaat/nimet/nef (harâc) ile zarar (külfet/mazarrât/damân)* arasındaki bağıllık fikri böyle bir sorumluluğu gerektirir (bk. Ahmed b. Hanbel, 1982, VI/208; İbn Mâce, 1981, "Ticarât", 43; Tirmizî, 1981, "Büyü", 53; Nesâî, 1981, "Büyü", 15; Hamevî, 1985, I/431; Kırkağâci, 1881, 59; Mecelle, md. 85, 87, 88; Bilmen, 1985, I/285; Arsebük, 1943, I/611; Rado, 1964, 28; Arık, 1964, 110; Tekinay 'v.d.', 1988, 692; Yıldız, 2013, 48, 49, 182 vd., 196; Ergün, 2018, 101-104).

İslâm hukuk doktrininde deve, öküz, sığır, manda, koyun, keçi, kedi, köpek, at, katır, eşek, tavuk, arı, kuş, yılan, akrep gibi *hâkimiyet altındaki/sahipli hayvanların* hukuka aykırı olarak iras ettikleri zararlardan başka, *hayvanı (dâbbe) binerek (râkip), çekerek/yederek (kâid) veya sürerek (sâik)* idare eden kişilerin de hayvanın iras ettiği zararlar nedeniyle yükümlülüğüne ilişkin zengin bir literatür bulunmaktadır (bk. Kâsânî, VII/273-290; Bağdâdî, 2014, 291-305; Yenişehirli, 1850, 597-599; Mecelle, md. 929-940; Çutaymil, 1988,

96-166; Emîn, ts., 175-215; Behnesî, 1988, 61-68; Sâbık, ts., II/481-485; Zuhaylî, 2014, VI/345-355; Yazır, 1997, I/265-267; Bilmen, 1985, III/126-135).

Zararı ika eden fiili işleyen hayvanın mesul tutulmak istenen şahsın/davalının hâkimiyeti altında bulunduğunu *ispat külfeti/yükümlülüğü* zarara uğrayan kişiye (mağdura), yani davacıya düşer (Oğuzman - Öz, 2000, 585-587). Zira müddeinin/davacının/zarara uğrayan kişinin iddiasını ispatlamakla yükümlü olduğu ilkesi; hukukun genel prensiplerindedir (bk. Kırkağâcî, 1881, 93; Mecelle, md. 76, 77; Bilmen, 1985, I/280; İnan, 1979, 330, 331; TMK. md. 6; BK. md. 42, TBK. md. 50; Karahasanoğlu, 1981, 394; Aybay, 1984, 90; Bağdatlı, 2012, 339; Reisoğlu, 2014, 195). Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v), “İddiayı - tarafların karşılıklı olarak ileri sürdükleri savları- delille ispatlamak müddeiye, yemin etmek ise müddeaaaleyhe/münkire düşer” (krş. Buhârî, 1981, “Rehin”, 6; Müslim, 1981, “Akdiyye”, 1; Kırkağâcî, 1881, 93; Mecelle, md. 76; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/161-163; Hüseyinî, 2010, I/68-70) buyurdular.

e- Hayvanın zarara sebebiyet veren fiili “mümkünü”- teharruz=kaçınılabılır=sakınılabılır=önlenebilir=avoidable” bir fiil olmalıdır. Sakınılması imkânsız olan durumlar tazmin sebebi oluşturmaz. Hukuken kişiye sorumluluk yükletilebilmesi için onun takatine bakılır (bk. Ali Haydar Efendi (Büyük), 1966, 104-120; Karaman, 2013, 263-266). Bu nedenledir ki, ihtiyat ve tedbir alınması imkânsız olan durumlarda kişinin giderim yükümlülüğü oluşmaz (bk. el-Bakara 2/286; Mevsilî, 1991, V/47; Molla Hüsrev, 1970, II/112). İslâm fıkhnının bu hükmü ile (Merğînânî, 1990, IV/544, 547; Mevsilî, 1991, V/47; Bağdâdî, 2014, 292; Behnesî, 1988, 61) Türk pozitif hukukunun hükmü arasında benzerlik bulunmaktadır. Nitekim mevzu hukuka göre mücbir sebep, kusurluluğa tesir eden sebeplerden biridir (TCK. md. 25/2; Kılıçoğlu, 2016, 356, 357; Ayan, 2016, 293, 294; Eren, 2017, 587, 588; Ergün, 2019, 967-974). Bu nedenledir ki, “Herkesin kamuya tahsis edilmiş olan yolda hayvanı ile dahi olsa işlemek hakkı vardır. Bu bağlamda bir kişi kamu yolunda hayvanına binip giderken sakınılması imkânsız olan zarar ve ziyânını tazminle yükümlü değildir...” (krş. Mecelle, md. 932). Mecelle maddesinden de anlaşılacağı üzere, hayvanı idare eden kişi, *sakınılması mümkün olan durumlarda mesul tutulurken (özen sorumluluğu), ihtiyat ve tedbirin imkânsız olduğu hallerde yükümlü tutulmamaktadır* (bk. Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/931-933; Hüseyinî, 2010, II/620-622. Mümkün-üt teharruz meselesine ilişkin benzer örnekler için bk. Müzenî, 1999, 351; Kudûrî, 1977, 150; Merğînânî, 1990, IV/544-548; Mevsilî, 1991, V/47, 48; Molla Hüsrev, 1970, II/111, 112; Haddâdî, 1978, II/175-177; Meydânî, 1978, II/175, 176; Halebî, 1898, 476, 477; Zuhaylî, 2014, VI/348-350).

f- Hayvan maliki ikaz edilmiş olmalıdır (Mevsilî, 1991, V/48). Yapılan uyarılara aldırmayan malik, oluşan zararı gidermekle yükümlüdür. Bu bağlamda, “Bir hayvanın kendiliğinden verdiği zarardan sahibi mesul olmaz (bk. Mecelle, md. 94). Ancak...süskün öküz ve dalayıcı köpek gibi zararlı olan bir hayvanın sahibine mahalle veya köy halkından birisi, ‘Hayvanını zapt eyle!’ diye ikaz etmişse, buna rağmen hayvanın maliki hayvanını -kontrol altına almayıp- salıverse, mezkûr hayvan da birisinin hayvanını veya eşyasını itlâf etse, hayvan maliki oluşan zararın tazmininden sorumlu olur” (krş. Mecelle, md. 929. Detaylı bilgi için bk. Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/926-930; Hüseyinî, 2010, II/617-619). Bu bağlamda, süskün öküzü ya da dalayıcı köpeği olan bir kişiye, mahalle halkı, “Hayvanına mukayyet ol!, “Hayvanını bağla!” vb. bir ikaz yaptıktan sonra, malik, egemenliği altındaki hayvana mukayyet olmayıp, hayvan bir başkasının hayvanına veya malına zarar verse, hayvan maliki oluşan zararı gidermekle sorumludur. Fakat hayvan maliki uyarıdan önce hayvanın iras ettiği zararı tazminle yükümlü değildir (Emîn, ts., 209; Yazır, 1997, I/266). Kezâ, kamuya ait olan bir yolda yetkili makamın izni olmaksızın konulmuş olan taş, kereste vb. bir şeyin hayvana çarpmasından dolayı hayvan ürküp, bir kişiyi itlâf etse, mağdurun diyetini -tekaddüm şartı aranmaksızın- o şeyi yola bırakan haksız fiil faili tazmin eder. Çünkü mezkûr olayda işin başında teaddî/hukuka aykırılık bulunmaktadır. Dolayısıyla oluşan zarara haksız fiili sebebiyet vermiştir. Kezâ, saldırgan bir köpeği muayyen bir kişiyi öldür(t)mek için edinmiş ise, malike ikaz yapılmış olsun olmasın, ilgili köpek söz konusu kişiyi öldürürse, hayvan malikine kısas gerekir. Önceden belirlenmemiş olan birisini öldürdüğünde ise, hayvan malikinin diyet tazmin etmesi gerekir. Fakat mezkûr köpeği, bir şahsın zararını kastetmeden edinmiş ise, durum değerlendirmesine gidilir: Eğer köpeğin sahibi ekin veya hayvanlarını beklemek gibi meşru bir sebep için edinmişse ve kendisine de önceden ikaz yapılmışsa, köpeğin bir insanı öldürmesinden dolayı sahibine diyet gerekir. Kendisine uyarı yapılmamışsa, diyet gerekmez. Ancak hayvan maliki saldırgan köpeği caiz olmayan bir sebep için edinmişse, -köpeğin saldırgan olduğunu bilme kaydıyla- ikaz şartı aranmaksızın köpeğin ika ettiği zararı tazmin eder (Molla Hüsrev, 1970, II/111 vd.; Bilmen, 1985, III/128-132).

Yenişehirli, tazmin sorumluluğunda tekaddümün şart olduğunu meseleci metotla şöylece özetlemiştir: “Zeyd’in kelb-i ‘akûri olup Zeyd’e “kelbini zapt eyle!” deyu tenbih ve takdîm olunmadan Zeyd’in sun’unsuz ‘Amr’ı ısrup ihlâk eylese verese ‘Amr’ın diyeti namuna Zeyd’den nesne almağa kâdir olurler mi? El-cevap: Olmazlar” (Yenişehirli, 1850, 599).

4. Zararın Tazmini

İsmet-i emvâl ilkesine ilişkin naslar (bk. el-Bakara 2/188; İbn-i Mâce, 1981, “Ahkâm”, 17; Mâlik, 1981, “Akdiyye”, 31; Tirmizî, 1981, “İmân”, 12, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 9; Şîrâzî, 2017, II/126, 196; Mevsilî, 1991, III/59; Şevkânî, 1973, VI/62, 63; Zuhaylî, 2014, V/571 vd.) ve fıkıhın bazı küllî kaideleri (bk. Mecelle, md. 19, 20, 31; Hüseyinî, 2010, I/31, 32, 37; Bilmen, 1985, I/261, 262, 265), zarar vermeyi yasakladığı gibi, verilen zararın hakkaniyet esaslarına göre hesaplanarak imkân nispetinde giderilmesini ve zarara uğrayan kişiyi zarardan önceki konumuna yükseltmeyi gerektirir (bk. Mecelle, md. 31; Aybay, 1984, 90-94). Bu nedenledir ki, hayvan maliki, haksız ve hukuka aykırı bir şekilde borcun kaynaklarından biri olan *itlâf* (borcun kaynakları için bk. Arsebük, 1943, I/42-51; Akıntürk, 1975, 2, 3; Aydın, 2001, 466-469; Aydın, 2013, 380, 381) sebebiyle başkasının malvarlığında rızası dışında *mübâşeret*/doğrudan veya *tesebbüben/dolaylı* bir şekilde oluşan bir eksilmenin süjesi olmuşsa, ortaya çıkan zararı tazminle mesul tutulur (bk. Müzenî, 1999, 351; Kudûrî, 1977, 150; Merğînânî, 1990, IV/544-550; Mevsilî, 1991, V/47-49; Bağdâdî, 2014, 291-305; Molla Hüsrev, 1970, II/111-114; Halebî, 1898, 476-478; Heyet, 1973, VI/49-54; Yenişehirli, 1850, 597-599; Mecelle, md. 92, 93, 94, 929-940; Bilmen, 1985, III/126-135; Sâbık, ts., II/481-485; Çutaymil, 1988, 96-166; Behnesî, 1988, 61-68, 203; Karaman, 1991, II/482 vd., 517-524; Zuhaylî, 2014, VI/345-355).

a- Zararın Sorumlusu

Hayvanı egemenliği altında bulundurmak demek; hayvandan iktisaden yaralanmak için onu yönetimi altında tutmak demektir. Bunun içindir ki, hayvanın maliki, âriyet alıcısı, kiracısı hayvan tutucusu kapsamındadır (Karaman, 1991, II/524; Emîn, ts., 199; Arsebük, 1943, I/608-611; Aybay, 1984, 87, 88; Oğuzman - Öz, 2000, 584, 585; Reisoğlu, 2014, 189; Akıncı, 2016, 159). Bu bağlamda, hayvanın ika ettiği zarardan mesul tutulan kişi, hayvandan yararlanmasına karşın, kusuru nedeniyle hayvanın zarar vermesine sebebiyet veren kişidir (*tesebbüp/mütesebbip*). Hayvanın kime ait olduğu ise önemli değildir. Bu sebeptir ki, hayvanın maliki, malikin vekili, âriyet alıcısı, emanetçisi, kiracısı, işçisi, çobanı, gasp edicisi gibi, hangi sebeple olursa olsun, hayvandan ekonomik olarak istifade etmesine rağmen, kusuru nedeniyle zararın ortaya çıkmasına sebebiyet veren kişi, hayvanın iras ettiği zararı gidermekle yükümlüdür (Bağdâdî, 2014, 291-305; Karaman, 1991, II/524; Zuhaylî, 2014, VI/345; Emîn, ts., 198 vd.; Arsebük, 1943, I/609. İslâm hukuku ve günümüz hukukundan farklı olarak, Roma hukukuna göre, *actio de pauperie*'nin davalısı, sadece zarar iras eden hayvanın malikidir. Türkoğlu-Özdemir, 1999, 94). Çünkü *yarar* ile *zarar* arasındaki bağıllık fikri böyle bir sorumluluğu gerektirir (bk. Ahmed b. Hanbel, 1982, VI/208; İbn Mâce, 1981, “Ticârât”, 43; Tirmizî, 1981, “Büyü”, 53; Nesâî, 1981, “Büyü”, 15; Hamevî, 1985, I/431; Kırkağâcî, 1881, 59; Mecelle, md. 85, 87, 88; Bilmen, 1985, I/285; Arsebük, 1943, I/611; Rado, 1964, 28; Arık, 1964, 110; Tekinay 'v.d.', 1988, 692; Yıldız, 2013, 48, 49, 182 vd., 196; Ergün, 2018, 101-104).

Kişinin egemenliği altındaki hayvanın haksız ve hukuka aykırı bir şekilde ika ettiği zararın tazmini meselesinde yerleşik hukuk kurallarına göre, *sakinılması imkânsız olan durumlarda malikin tazmin yükümlülüğü yoktur* (Merğînânî, 1990, IV/544; Molla Hüsrev, 1970, II/112; Halebî, 1898, II/476; Kırkağâcî, 1881, 78; Zuhaylî, 2014, VI/348). *Arada bir vasıta olmadığı sürece fil mütesebbibe izafe edilir -kusurlu=dolaylı sorumluluk-* (Mevsilî, 1991, V/48; Kırkağâcî, 1881, 78; Zuhaylî, 2014, VI/348). *Mütesebbib ancak müteaddi olursa oluşan zararı tazminle yükümlü tutulabilir* (Kırkağâcî, 1881, 78; Zuhaylî, 2014, VI/348). *Mübâşir kusurlu olmasa dahi oluşan zararı gidermekle sorumludur -kusursuz=dolaysız sorumluluk-* (Mevsilî, 1991, V/48; Kırkağâcî, 1881, 78; Mecelle, md. 92; Zuhaylî, 2014, VI/348). *Mübâşir ve mütesebbib bir arada olursa, hüküm mübâşire izafe edilir* (Merğînânî, 1990, IV/546; Kırkağâcî, 1881, 6; Mecelle, md. 90; Zuhaylî, 2014, VI/348). *Mübâşir ve mütesebbib ayrı ayrı kusurlu iseler, her ikisi de oluşan zarardan sorumludur -müşterek kusur/müşterek sorumluluk-* (Merğînânî, 1990, IV/547; Halebî, 1898, II/477; Zuhaylî, 2014, VI/348).

b- Zararın Hesaplanması

“*Ez-zararu yüzâli*” (İbn Nuceym, 1977, 42; Hamevî, 1985, I/284; Kırkağâcî, 1881, 50; Mecelle, md. 20; Hüseyinî, 2010, I/32), esasına göre, zararın miktarı kadar kim tarafından hesaplanacağı da önemlidir. Hâkim/yargıç (bk. el-Enbiyâ 21/78, 79; İbn Rüşd, 2004, IV/107; Karaman, 1991, II/507-509; Akıntürk, 1975, 65, 66; Aybay, 1984, 90), ortaya çıkan zararı hesaplarken *ehl-i hibreden/ehl-i vukûftan* yani alanın bilirkişi ve uzmanlarından yararlanır (bk. Yûsuf 12/76; en-Nahl 16/43; el-Enbiyâ 21/7; Müslim, 1981, “Fedâil”, 38; İbnü'l-Münzir, 1983, 83; Mâverdi, 1999, XII/381). Zarar tespit edilirken Türk pozitif hukukunda dikkate alınan, “zararın gerçek miktarını ispatlamak imkânsız olduğu takdirde yargıç takdir eder” (Arık, 1964, 104; Aybay, 1984, 90; TMK. md. 6; BK. md. 42, TBK. md. 50) hükmü ile İslâm hukukunun “zarûretler kendi mikdarlarınca

takdir olunur" (Mecelle, md. 22; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/78-80) ve "zarar bi-kaderi'l-inkân def olunur" (Mecelle, md. 31; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/87, 88) esasları arasında ayniyet bulunduğu görülmektedir.

Haklı savunma ve zaruret hâli, itlâf edilen malın tazmin sorumluluğunu ortadan kaldırmaz (Mecelle, md. 33; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/89, 90; Hüseyinî, 2010, I/38, 39; Zuhaylî, 2014, V/612; Ergün, 2019, 1336-1349). Ancak oluşan zararda mağdurun/zarar görenin rızası; hukuka aykırılığı ortadan kaldıracığı için borcun varlığı ve miktarı söz konusu edilemez (Mevsilî, 1991, V/47; Zuhaylî, 2014, VI/351; Berki, 1955, 109; Yıldız, 2013, 108; Reisoğlu, 2014, 217. Hukuka aykırılığı ortadan kaldıran durumlar için bk. Kaya, 2007, 108-116; Aydın, 2013, 395 vd.; Reisoğlu, 2014, 165-169; Narter, 2016, 119; Ergün, 2018, 271-294). Bu bağlamda, hayvanı dürtmek, ürkütmek gibi, mağdurun zararlı neticenin oluşmasında veya zararın artmasına sebep olan müterafik kusuru -ortak kusuru da diyebiliriz- tazminatı bütünüyle düşürebileceği gibi, tazminatın miktarını da azaltabilir (krş. Merğînânî, 1990, IV/549; Mevsilî, 1991, V/48; Molla Hüseyin, 1970, II/113; Karaman, 1991, II/506-508; Kaya, 2007, 135, 136; BK. md. 44, TBK. md. 52; Edgü, 1967, 129; Aybay, 1984, 91, 92; Tekinay 'v.d.', 1988, 870, 871; Oğuzman - Öz, 2000, 580, 589, 601, 608, 621, 638, 683; Tandoğan, 2010, 318 vd.; Nomer, 2013, 133; Reisoğlu, 2014, 218, 218; Eren, 2017, 827).

c- Tazminatın Biçimi

"Zararın izâlesi prensibi" (bk. İbn Nüceym, 1977, 42; Hamevî, 1985, I/284; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/32), fehvasınca, zarara uğratılan kişi sanki hiç zarara uğramamış gibi bir konuma yükseltilecek, aleyhine bozulan iktisadî denge yeniden tesis edilmeye çalışılır (Aybay, 1984, 90, 91). Bu bağlamda, mala yönelik olarak oluşan zararlarda mağdurun zarar verilen malı mislî bir mal ise, yani aynı fiyatla çarşıda emsali bulunabilen standart bir mal ise (mislî kavramı için bk. Mecelle, md. 145; Aydın, 1997, 211; Hafif, 2008, 34, 41; Hacak, 2005, 187, 188), uğradığı zarar misli ile giderilir. Kıyemî bir mal ise, yani aynı fiyatla pazarda emsali bulunmayan, standart olmayan bir mal ise (kıyemî kavramı için bk. Mecelle, md. 146; Aydın, 1997, 211; Hafif, 2008, 34, 41; Gözübenli, 2002, 540, 541), mağdura itlâf edilen malının kıymeti ödenir. Bu bağlamda, sahipli bir hayvan, haksız ve hukuka aykırı bir şekilde A'nın hiç kullanmadığı bir eşyasını ve ikinci el bir eşyasını artık kullanılmayacak duruma getirirse, hayvan maliki/tutucusu sıfır eşyanın misli değerini, yani standart piyasa kıymetini (meselâ, 500 TL.) ödemekle yükümlü tutulur. İkinci el eşyanın da eder fiyatını (meselâ, 150 TL.) tazminle sorumlu tutulur (bk. Serahsî, 1982, XI/111; Zuhaylî, 2014, V/612). Eğer mezkûr eşyalar bütünüyle itlâf (istihlâk) (Bilmen, 1985, VII/378; Karaman, 1991, II/484, 485; Zuhaylî, 2014, V/603, 604) olmayıp, kısmen zarar (ifsât) (Yazır, 1997, II/442; Karaman, 1991, II/484, 485; Zuhaylî, 2014, V/603, 604) görmüşse, oluşan zararın miktarı hesaplanırken noksân-ı kıymet/noksân-ı semen (Mecelle, md. 346; Bağdatlı, 2012, 514; Erdoğan, 2013, 458) esasları uygulanır. Yani hayvan maliki eşyaların tarafsız bilirkişinin tayin ve tespit edeceği eksilen değerlerini ödemekle yükümlü tutulur (Mecelle, md. 917, 922). Kezâ, hayvan maliki/çoban egemenliği altındaki hayvanları zarar verecek bir şekilde ekin tarlasına yaklaştırsa veya doğrudan ekin tarlasına sürse ve ekini itlâf ettirse, haksız fiil faili olarak oluşan zararı tazminle sorumlu tutulur. Böylesi bir durumda tarla bir defa ekinli, bir kere de ekinsiz haliyle değerlendirilerek iki değer arasındaki fark itlâf olan ekinin hissesi olarak malik/çoban tarafından tazmin edilir (Yazır, 1997, I/266; Bilmen, 1985, VII/390. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Mecelle, md. 882, 883, 884; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/765, 766; Hüseyinî, 2010, II/483, 484; Bilmen, 1985, VII/390; Yazır, 1997, III/69; Heyet, 1998, 183, 201; Erdoğan, 2013, 286, 348).

d- Mala Verilen Zarar

Mala/eşyaya yönelik olarak verilen zararın miktarı hesaplanırken noksân-ı kıymet/noksân-ı semen (Mecelle, md. 346; Bağdatlı, 2012, 514; Erdoğan, 2013, 458) kaidesi esas alınır. Bu nedendir ki, malikin egemenliği altında bulunan bir hayvan âharın malına kıymetçe bir değer eksilmesi (noksân) iras etse, hayvan maliki, malın tarafsız bir bilirkişinin belirleyeceği eksilen değerini gidermekle yükümlü tutulur (Mecelle, md. 917). Kezâ, sahipli bir hayvan başkasının malını tamamıyla itlâf etse yahut kıymetini tenkîs eylese, hayvan maliki ortaya çıkan zararı tazminle yükümlü tutulur (Mecelle, md. 917). Meselâ, sahipli bir hayvan haksız ve hukuka aykırı bir şekilde bir başkasının 60.000 TL. değerindeki aracına zarar verse ve bilirkişinin tespitine göre bu hasar sebebiyle (sebeb-i müfzî) (Mecelle, md. 922; Bilmen, 1985, VII/382) aracın değerinde 5000 TL. lik bir eksilme (noksân-ı kıymet/noksân-ı semen) vuku bulmuş olsa, haksız fiil faili konumundaki hayvan maliki, araç sahibine tespit edilen eksilen değeri tazminle yükümlü tutulur (Kâsânî, 1974, VII/154 vd.; Bilmen, 1985, VII/376-389; Yazır, 1997, I/268). Nitekim yerleşik hukuk prensibine göre, "noksân-ı

semen bî-garaz ehl-i vukûfun ihbârıyla mâlum olur" (Mecelle, md. 346; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, II/569-571. Ayrıca bk. Hüseyinî, 2010, II/320, 321).

Aynı şekilde A'nın 10.000 TL. değerindeki incisini B'nin 100 TL. kıymetindeki tavuğu yutsa, mağdur konumundaki inci sahibi, tavuğun malikine 100 TL. ödeyerek tavuğu satın alır ve uğradığı zarar giderilmeye çalışılır (İbn Nüceym, 1977, 44; Hamevî, 1985, I/284; Yazır, 1997, II /56; Bilmen, 1985, I/263, 264; Hüseyinî, 2010, I/36. Benzer örnekler için bk. İbn Nüceym, 1977, 44; Hamevî, 1985, I/284; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/85; Hüseyinî, 2010, I/36; Yazır, 1997, II /56. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Mecelle, md. 27, 28, 29; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/85, 86; Hüseyinî, 2010, I/36, 37).

e- Menfaatlere Verilen Zarar

Şer'e/hukuka göre, zarar verilen malın *mâl-i mütekavvim* kapsamında, yani maddî bir değeri ve dokunulmazlık vasfını taşıyan bir mal olması gerekir. Bu bağlamda, *hamr* ve *domuz eti* mütekavvim mal sayılmıyorsa da (Mecelle, md. 127; Hafif, 2008, 34, 41; Karaman, 1991, II/485; Zuhaylî, 2014, V/608), *menfaatleri/menâfi'*i de mal kapsamında değerlendiren Hanefî hukukçuların dışında kalan Cumhûr'un (Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlerin) ve *Türk pozitif hukukunun* bir başka deyişle *mevzu hukukun* benimsediği görüşün hakkaniyete daha uygun bir görüş olduğunun kanısındayız. Bu nedenledir ki, her ne kadar Hanefîlere göre menfaatler mal değilse de *sahipli bir hayvan tarafından* zarara uğratılan menfaatler de hayvan maliki tarafından tazmin edilmelidir. Çünkü vaktiyle mal kapsamında değerlendirilmeyen bazı şeyler artık iktisadî bir değer kazanmıştır (krş. Hacak, 2003, 461-465; Hacak, 2004, 131-134; Kaya, 2005, 82; Hafif, 2008, 30; Yıldız, 2013, 132; Zuhaylî, 2014, V/576 vd.; Ergün, 2019, 1222-1229; Ekinci, 2016, 512; Aybay, 1984, 92; Tekinay 'v.d.', 1988, 752 vd.; 1142, 1143; Yıldız, 2013, 130-137). Kezâ, Müslüman malike ait olan bir köpek, gayr-i Müslim veya zimmi bir kişinin domuzunu veya şarabını itlâf etse, oluşan zarar malik tarafından tazmin edilmelidir.

f- Manevî Zarar

Menfaatlere verilen zararların tazmin edilmesi gerektiği gibi, *-sahipli hayvanlar tarafından-* haksız ve hukuka aykırı bir şekilde ika olunan manevî zararların da tazmine konu edilmesi hakkaniyetin bir gereği olması gerekir (krş. İbn Nüceym, 1977, 42, 43; Karaman, 1991, II/484, 485; Yazır, 1997, II/167-181; Aydın, 1997, 211; Hacak, 2003, 461-465; Hacak, 2004, 131-134; Kaya, 2007, 67 vd., 117, 118, 250, 251; Yıldız, 2013, 130, 137, 138; Ergün, 2019, 1222-1229; Arık, 1964, 104, 142 vd.; Karahasan, 1981, 1041 vd.; Aybay, 1984, 81, 82, 90, 92; Bağdatlı, 2012, 722, 723; Reisoğlu, 2014, 170, 171; BK. md. 41, TBK. md. 49; Akıntürk, 1975, 64; Oğuzman-Öz, 2000, 482, 492, 563, 608, 634, 639 vd.; Tekinay 'v.d.', 1988, 876 vd.; Ayan, 2016, 294). Bu bağlamda, egemenliği altında tuttuğu saldırgan bir köpeğin olası zararı ikaz edilmesine rağmen, hayvan malikinin gerekli tedbirleri almaması *-özen sorumluluğu-* sebebiyle saldırıya uğrayan bir kişinin *vücut bütünlüğüne* ilişkin tedavi masraflarından başka, *-eğer gerekiyorsa-* ruh bütünlüğüne yönelik oluşan tedavi giderleri de malik tarafından tazmin edilmelidir (bk. Arık, 1964, 104, 142 vd.; Kaya, 2007, 67 vd.).

g- İspat Yükümlülüğü

Haksız ve hukuka uygun olmayan bir şekilde zararı iras eden hayvanın mesul tutulmak istenen şahsın/davalının hâkimiyeti altında bulunduğunu *ispat külfeti/ispat yükümlülüğü/beyyine külfeti*, zarara uğrayan kişiye, yani davacıya/mağdura düşer (Aybay, 1984, 87, 88; Oğuzman - Öz, 2000, 585-587). Zira müddeinin iddiasını ispatlamakla yükümlü olduğu ilkesi; hukukun genel prensiplerindedir (bk. Mecelle, md. 76, 77; Bilmen, 1985, I/280; TMK. md. 6; BK. md. 42, TBK. md. 50; Karahasan, 1981, 394; Heyet, 1998, 37; Bağdatlı, 2012, 339; Reisoğlu, 2014, 195). Zira Resûlullah (s.a.v), *"İddiayı - tarafların karşılıklı olarak ileri sürdükleri savları- delille ispatlamak müddeiye, yemin etmek ise müddeaaaleyhe/münkire düşer"* (krş. Buhârî, 1981, "Rehin", 6; Müslim, 1981, "Akdiyye", 1; Kırkağâcî, 1881, 93; Mecelle, md. 76; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/161-163) buyurdular.

h- Rücû Hakkı

İslâm hukukuna göre, *-cismanî zararların tazmin yükümü hilâfına-* haksız ve hukuka aykırı bir şekilde başkasının malına zarar veren hayvanın maliki, oluşan zarar *bizzat kendi mamelekenden* tazmin etmekle yükümlüdür. Eğer hayvanın iras ettiği zarar, bir başkasının ya da başkasına ait olan bir hayvanın etkisi ile ortaya çıkmış ise, oluşan zarar *bizzat ilgili kişi veya sözkonusu hayvanın maliki* gidermekle sorumlu tutulur (Mevsilî, 1991, V/47-49; Bağdâdî, 2014, 291-305; Molla Hüsrev, 1970, II/111-114; Halebî, 1898, 476-478; Zuhaylî, 2014, VI/345-355. Cismanî zararların tazmin yükümlüsü olarak *fâil*, *âkile* (asabe/el-üsretü's-

suğrâ/küçük aile) ve *beytü'l-mâl* (ümme/el-üsretü'l-kübrâ/büyük aile) için bk. Dağcı, 1999, 89, 186 vd.; Kaya, 2007, 271-298).

Türk pozitif hukukunda ise, hayvanın zarar(ı) iras eden fiili, bir başkasının tesiri ya da başkasına ait olan bir hayvanın ürkütmesi ile oluşmuş olsa dahi, hayvanı idare eden kişi oluşan zararı tazminle yükümlü tutulur (*katı mesuliyet/kusursuz sorumluluk*). Ancak, hayvan bulunduran kişi, *kurtuluş beyyinesi (kanıt=ispat)* ile ödediği miktar için bilâhare hayvanı ürküten kişiye yahut illiyet bağını kesen hayvanın malikine *rücu hakkına* sahiptir (BK. md. 56/II, TBK. md. 67/III; Arsebük, 1943, I/608, 609; İnan, 1979, 308; Deschenaux - Tercier, 1983, 85-91; Aybay, 1984, 88; Tekinay 'v.d.', 1988, 697; Tandoğan, 2010, 156, 157; Nomer, 2013, 143; Reisoğlu, 2014, 190; Akıncı, 2016, 160; Ayan, 2016, 294; Kılıçoğlu, 2016, 357, 358; Eren, 2017, 661).

5. Değerlendirme ve Sonuç

* Şüphesiz medeniyetlerin insan toplumlarına psiko-sosyal açıdan vermiş olduğu bazı önemli mesajları vardır (bk. Daryal, 1997, 7-243). Bu bağlamda, bir kısım hukuk sistemleri zarar ika eden hayvanları mahkeme salonlarında yargılamış, gerektiği hâl ve durumlarda onları ateşte yakarak, suda boğarak en ağır şekillerde cezalandırmış, hatta idama mahkûm etmiştir. Bir takım hukuk nizamları da haksız ve hukuka aykırı bir şekilde zarar iras eden hayvanların malikini ortaya çıkan zararın giderimiyle yükümlü tutmuştur. Zira "*el-harâcu bi'd-damân*" (Ebû Dâvûd, 1981, "Büyü", 71) hadis-i şerifi ve "*el-ğurmu bi'l-ğunmi/el-ğunmu bi'l-ğurmi*" (bk. Kırkağâci, 1881, 59; Ali Haydar Efendi (Küçük), 1911, I/185; Hüseyinî, 2010, I/82-84; Bilmen, 1985, I/285) esasları fehvasınca bir şeyin menfaatine sahip olan, o şeyden doğacak olan risk ve tehlikelere de katlanır. İslâm hukukçuları, "*el-harâcu bi'd-damân*" (Ahmed b. Hanbel, 1982, VI/208) hadisinden bir takım yerleşik hukuk kaideleri çıkararak (bk. Mecelle, md. 85, 87, 88), Batı hukukunun ancak 19'uncu asrın yarısından sonra ortaya çıkan sanayi inkılâbı karşısında *kusur ilkesinin* yetersiz kalması sebebiyle benimsemek zorunda kaldığı *sebeb sorumluluğu (hakkaniyet sorumluluğu=kusursuz sorumluluk=kusura dayanmayan sorumluluk=objektif sorumluluk)* ilkesini İslâm fıkhi ilk devirden itibaren benimsemiştir (Yıldız, 2013, 52, 142 vd., 148 vd.; Tekinay 'v.d.', 1988, 670, 671; Tandoğan, 2010, 91, 92).

* Fukahâ diğer *hukukî olay ve hukukî hâdiselerin* çözümünde olduğu gibi (Mecelle, md. 36-45), konuya ilişkin görüşlerini ortaya koyarken yaşadıkları muhitin *örf ve âdetlerini* dikkate almışlardır (Erdoğan, 2009, 17, 18. *Hukuk ve Sosyoloji* ilişkisi için bk. İzveren, 1993, 18-21). Sahipli bir hayvan, *haksız ve hukuka aykırı* bir şekilde borcun kaynaklarından biri olan *itlâf* (borcun kaynakları için bk. Arsebük, 1943, I/42-51; Akıntürk, 1975, 2, 3; Kaya, 2007, 27) sebebiyle başkasının malvarlığında rızası dışında oluşan bir eksilmenin sebebi olmuşsa, hakkaniyet ilkesi gereğince hayvan maliki oluşan zararı gidermekle yükümlüdür (Mecelle, md. 94, 929-940; Sâbık, ts., II/481, 482; Zuhaylî, 2014, V/603-612). Bu bağlamda *Hanefilere göre*, eğer hayvan tehlikeli olmayan, normal bir hayvan ise, ister gündüz olsun ve isterse gece olsun, *kendiliğinden (spontane) içgüdüğü ile (instinctif)* itlâf ettiği şey karşılıksız (*heder*) olup, giderim yükümlülüğü oluşturmaz (bk. Kudûrî, 1977, 150; Bağdâdî, 2014, 291-305; Halebi, 1898, II/476 vd.; Mecelle, md. 94). Zâhirîler de Hanefilere benzer bir görüş benimsemişlerdir (bk. İbn Hazm, 2010, XI/197 vd.; Çutaymil, 1988, 98 vd.; Âlü's-Şeyh, 1999, 127). *İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ile Hicaz hukukçularının çoğuna (Cumhûr) göre ise*, mâşiye hayvanların gündüz vakti ika ettikleri zararların giderim yükümlülüğü hayvan maliklerine yükletilemez. Çünkü âdeten, bahçe sahipleri gündüzleri bahçelerini korumakla sorumlu olduğu için hayvan malikleri gündüzleri hayvanlarını salabilir, geceleri ise egemenliği altındaki hayvanları ahırlarında muhafaza etmekle yükümlüdür (Sâbık, ts., II/483, 484; Zuhaylî, 2014, VI/347; Çutaymil, 1988, 96 vd.; Âlü's-Şeyh, 1999, 127).

* eBK. ve TBK'ya göre ise (bk. BK. md. 56, 57, TBK. md. 67, 68), hayvan idare edenlerin sorumluluğu, bir *kusursuz sorumluluk* olduğundan malikin mesuliyeti için herhangi bir kusurunun bulunması şart değildir. Hayvan tutucusunun mesuliyeti *objektifleştirilmiş özen* borcuna aykırılık esasına dayanan *katı bir mesuliyet* çeşidi olup, malikin bu sorumluluktan kurtulması çok zor, hatta nerdeyse imkânsız gibidir (Edgü, 1967, 122; Deschenaux -Tercier, 1983, 85-91; Reisoğlu, 2014, 188-190; Kılıçoğlu, 2016, 353-360; Eren, 2017, 655-661). Haksız ve hukuka aykırı bir şekilde zarar veren hayvanın malikinin mesuliyeti kadar, zarar iras eden hayvana yönelik uygulanabilir müeyyideler de İslâm hukukuna oranla daha ağırdır. Nitekim bir hayvan, âharın taşınmazına girse ve herhangi bir zarar ika etse, *taşınmazın zilyedi/maliki* oluşan zararı hayvan malikinden alıncaya kadar onu tutabilir (*hapis hakkı*). Hatta 818 sayılı eski Borçlar Kanunu md. 57'ye göre, zarar veren veya zarar verme ihtimali olan hayvan, duruma göre taşınmazın maliki tarafından *öldürülebilir*. Ancak *-hayvanseverlerin tepkisini dikkate alan Meclis Adalet Komisyonu-* 6098 sayılı yeni

Türk Borçlar Kanunu (TBK. md. 68) bu katılığı *diğer yollarla etkisiz hâle getirebilir*, ibaresi ile değiştirmiştir (bk. Nomer, 2013, 143; Reisoğlu, 2014, 190; Kılıçoğlu, 2016, 359, 360).

Sonuç olarak, hukuk süjesinin egemenliği altında bulundurduğu hayvanın âhara verdiği zarardan sorumlu tutulması, *nezaret vazifesinden doğan bir mesuliyet biçimi olup*, konuya ilişkin Hz. Peygamber (s.a.v) devrinde ve sonrasında pek çok içtihat ve uygulama mevcuttur. Bu bağlamda, İslâm hukukunun sahipli hayvanların haksız ve hukuka aykırı bir şekilde iras ettiği zararların tazmini sorumluluğuna ilişkin olarak ileri sürdüğü hukukî çözümler; beşerî hukuk sistemlerine göre hem daha insanî hem daha pratik hem de daha uygulanabilir hükümlerdir. İşte bu ve benzeri sebeplerle ki, 1937 *Lahey Hukuk Konferansı'nın* üç içeriğinden biri olan "*İslâm Hukuku Nazarında Medenî ve Cinaî Mesuliyetler*" bahsi, konferansın siciline Arap diliyle tescil edilerek, İslâm hukukunun *müstakil ve özgün bir hukuk sistemi olduğu* esas kabul edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel (1982). *el-Müsned (I-VI)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Akıncı, Şahin (2016). *Borçlar Hukuku Bilgisi (Genel Hükümler)*. 9. Baskı, Konya: Sayram Yayınları.
- Akıntürk, Turgut (1975). *Bankacılar İçin Borçlar Hukuku Bilgisi (Genel Hükümler-Özel Borç Münasebetleri)*. 3. Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aldemir, Hüsnü - Aldemir, Musa (2018). *Türkçe-İngilizce Hukuki Terimler Sözlüğü*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Ali Haydar Efendi (Küçük) (1330/1911). *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (I-IV)*. 3. Baskı, İstanbul: Matba'a-i Ebu'z-Ziyâ'.
- Ali Haydar Efendi (Büyük) (1966). *Usûl-i Fıkıh Dersleri*. Nâşiri: M. Çevik - K. Kemal. 2. Baskı, İstanbul: Üçdal Neşriyat, Fatih Matbaası.
- Altuncı, 'Abdüsselâm (1423/1994). *Müessesetü'l-Mes'ûliyye fi's-Ser'ati'l-İslâmiyye*. Trablus-Libyâ: Cem'iyetü Da'veti'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye.
- Âlü's-Şeyh, Hüseyin b. 'Abdülaziz b. Hasen (1420/1999). *Cinâyetü'l-Behîme. el-'Adl*, 1: 118-142.
- Ansary, Sabri Şakir (1958). *Hukuk Bilimine Başlangıç*. 7. Baskı, Ankara: Güzel İstanbul Matbaası.
- Arık, Kemal Fikret (1964). *Borçlar Hukuku I (Umumî Hükümler)*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- Arsebük, Esat (1943). *Borçlar Hukuku (I-II)*. 2. Baskı, İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Ayan, Mehmet (2016). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aybay, Aydın (1984). *Borçlar Hukuku Dersleri*. 9. Baskı, İstanbul: Seyran Basımevi.
- Aydın, Mehmet Âkif (1997). *Haksız Fiil. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (c. XV, ss. 210-211). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, Mehmet Âkif (2001). *İtlâf. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (c. XXIII, ss. 466-469). İstanbul: TDV Yayınları.
- Aydın, Mehmet Âkif (2013). *Türk Hukuk Tarihi*. 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Bağdâdi, Ebû Muhammed b. Ğânim b. Muhammed (2014). *Mecme' u'd-Damânât fi Mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Kâhire: Şirketü'l-Kuds.
- Bağdatlı, Selâhattin (2012). *Hukuk Sözlüğü (AB Hukuku Terimleri İlâveli)*. 3. Baskı, İstanbul: Derin Yayınları.
- Bardakoğlu, Ali (1989). "Mukayeseli Hukukta Hayvanın Verdiği Zararın Hukukî Sorumluluğu". *EÜİFD*, 6: 43-60.
- Behnesi, Ahmet Fethî (1409/1988). *el-Mes'ûliyyetü'l-Cinâiyye fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. 4. Baskı, Beyrût: Dâru's-Şurûk.
- Berki, Ali Himmet (1955). *Hukuk Tarihinden İslâm Hukuku I*. bsy. Ankara: Örnek Matbaası.
- Bilmen, Ömer Nasûhî (1985). *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu (I-VIII)*. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi.
- Borçlar Kanunu (818 sayılı (eski) BK) (ts.). İstanbul: İsmail Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müesseseleri.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il (1981). *Sahîhu'l-Buhârî (I-VIII)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Dağcı, Şâmil (1999). *İslâm Ceza Hukukunda Şahıslara Karşı Müessir Fiil*. 2. Baskı, Ankara: DİB Yayınları.
- Daryal, Ali Murad (1997). *Psiko-Sosyal Açından Medeniyetler ve Mesajları*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Deschenaux, Henri - Tercier, Pierre (1983). *Sorumluluk Hukuku*. Çeviren: Salim Özdemir, Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Düren, Akın (1979). *İdare Hukuku Dersleri*. bsy. Ankara: AÜHF Yayınları.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (1981). *es-Sünen (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Edgü, Ekrem (1967). *Borçlar Hukuku (Umumî Hükümler)*. bsy. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Emîn, Seyyid (ts.). *el-Mes'ûliyyetü't-Taksiriyye 'an Fi'li'l-gayr-fi'l-Fıkhi'l-İslâmî el-Mukâren*. b.y.
- Erdoğan, Mehmet (2009). *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. 6. Baskı, İstanbul: İFAV.
- Erdoğan, Mehmet (2013). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Eren, Fikret (2017). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. 22. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Ergün, Mehmet (2018). *İslâm Hukukunda Yapı Mâliklerinin Kusursuz Sorumluluğu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ergün, Mehmet (2018). *İslâm Hukukunda Hukuka Aykırılık. Bülent Ecevit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 5/2: 271-294.
- Ergün, Mehmet (2019). *Haneî Hukukçularına Göre Mâl Kavramı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 12/63: 1222-1229.
- Ergün, Mehmet (2019). *İslâm Hukukunda Mücbir Sebep. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 12/64: 967-974.
- Ergün, Mehmet (2019). *Mukayeseli Hukukta Saldırgan Hayvana Karşı Meşrû Müdafaa Hakkı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 12/65: 1336-1349.
- Gözübenli, Beşir (2002). *Kiyemî. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (c. XXV, ss. 540-541). İstanbul: TDV Yayınları.
- Gür, Ahmet Refik (1993). *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle (Hukuk Sosyolojisi ve Felsefesi Üzerine Bir Kalem Denemesi)*. 3. Baskı, İstanbul: Sebil Yayınevi.
- Ğamrâvî, Muhammed ez-Zühri (ts.). *es-Sirâcü'l-Vehhâc Şerhü'n 'alâ Metni'l-Minhâc*. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Ğutaymil, 'Abdullâh b. Hamed b. Nâsir (1408/1988). *Ahkâmü Telefi'l-Emvâli fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Doktora Tezi, Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi.
- Hacak, Hasan (2003). *Mal. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c. XXVII, ss. 461-465). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hacak, Hasan (2004). *Menfaat. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (c. XIX, ss.131-134). İstanbul: TDV Yayınları.
- Hacak, Hasan (2005). *Misli. Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, (c. XXX, ss. 187-188). İstanbul: TDV Yayınları.

- Haddâdî, Ebûbekr b. 'Alî b. Muhammed el- Haddâd el-'Abbâdî (1978). *el-Cevheretü'n-Neyyire 'alâ Muhtasari'l-Kudûri (I-II)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Hâdimî, Ebû Sa'îd Muhammed (1437/2016). *Mecâmî'u'l-Hakâik ve'l-Kavâ'id ve Cevâmî'u'r-Revâik ve'l-Fevâid fî Usûli'l-Fıkhı ve'l-Kavâ'idî'l-Fıkhıyye*. Thk. Hâlid 'Azîzî. Beyrût-Lübân.
- Hafîf, 'Alî (2008). *Ahkâmü'l-Mu'âmelâtî's-Ser'ıyye*. Kâhire: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed (1316/1898). *Mültekâ'l-Ebhûr*. İstanbul: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniyye Matbaası.
- Hamevî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Mekkî el-Hüseynî (1985). *Gamzu 'Uyûni'l-Besâir Şerhu'l-Eşbâh ve'n-Nezâir (I-IV)*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Heyet (1973). *el-Fetâvâ El-Hindiyeye (el-Fetâvâ el-'Âlemgiriyye) (I-VI)*. 3. Baskı, Diyarbakır.
- Heyet (1998). *Türk Hukuk Lügati*. 4. Baskı, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- <https://www.mynet.com/kurbanlik-keci-magazinin-camini-kirdi-110105722473>. Erişim: 31 Aralık 2019.
- <https://t24.com.tr/haber/anarada-kacan-boga-uzerine-ciktigi-otomobili-bu-hale-getirdi,683923>. Erişim: 31 Aralık 2019.
- <http://www.haber7.com/guncel/haber/2881160-kacan-kurbanlik-boga-ortaligi-birbirine-katti>. Erişim: 31 Aralık 2019.
- Hüseynî, Fehmî (2010). *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (I-IV)*. Lübân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ts.). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr (I-XII)*. bsy. Beyrût: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (2010). *el-Muhallâ bi'l-Âsâr (I-XII)*. Tahkik: 'Abdulgaffâr Süleymân el-Bindârî. 1. Baskı, Lübân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- İbn Kudâme, Muvaffukuddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. 'Abdillâh (1425/2004). *el-Muğnî (I-XVI)*. Thk. Muhammed Şerefuddîn Hattâb - es-Seyyid Muhammed es-Seyyid. bsy. Kâhire: Dâru'l-Hadis.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (1981). *es-Sünen (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Nuceym, Zeynül'âbidîn b. İbrâhîm el-Misrî el-Hanefî (1398/1977). *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. İstanbul: Dersa'âdet Kitabevi.
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddîn 'Abdurrahmân b. Ahmed b. 'Abdirrahmân Receb el- Hanbelî el-Bağdâdî ed-Dımaşkı (ts.). *Kavâ'idü İbn-i Receb (I-II)*. Mısır - Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikıyye.
- İbn Rüşd (el-Hafîd), Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî el-Endelüsî (1425/2004). *Bidâyetü'l-Müçtehid ve Nihâyetü'l-Muktesid (I-IV)*. Thk. Ferîd 'Abdü'l-'Azîz el-Cündiyy. Kâhire: Dâru'l-Hadis.
- İnan, Ali Naim (1979). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- İzveren, Adil (1993). *Hukuk Sosyolojisi*. Ankara: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Kal'acı, Muhammed Revvâs (2012). *Fıkıh Lügati (Arapça-İngilizce-Türkçe)*. İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Karahasan, Mustafa Reşit (1981). *Sorumluluk ve Tazminat Hukuku*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Karaman, Hayreddin (1991). *Mukayeseli İslâm Hukuku (I-III)*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Karaman, Hayreddin (2012). *İslâm Hukuk Tarihi*. 9. Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaman, Hayreddin (2013). *Fıkıh Usûlü (İslâm Hukukunun Kaynakları, Metot ve Felsefesi)*. 11. Baskı, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Kâsânî, 'Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd (1394/1974). *Kitâbu Bedâ'i'u's-Sanâ'i' fî Tertîbi's-Serâ'i' (I-VII)*. 2. Baskı, Beyrût: Dâru'l-Fikrî'l-'Arabî.
- Kaya, Ali (2005). *İslâm Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme*. İstanbul: Bayrak Matbaası.
- Kaya, Ali (2007). *İslâm Hukukunda Bedene İlişkin Zararlar ve Tazmini*. Bursa: Emin Yayınları.
- Kılıçoğlu, Ahmet M. (2016). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 20. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Kırkağâcî, Muhammed b. Süleymân (1299/1881). *Şerhu Hâtîme-i Kavâ'idî'l-Usûl ve'l-Furû'*. İstanbul: Hacı Muharrem Efendi el-Bosnevî Matbaası.
- Koschaker, Paul (1961). *Modern Hususî Hukuka Giriş Olarak Roma Hususî Hukukunun Ana Hatları*. Trc. Kudret Ayiter. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Köse, Saffet (2013). *İslâm Hukukuna Giriş*. 3. Baskı, İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Kudûri, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed (1398/1977). *el-Muhtasar*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Mâlik b. Enes (1981). *el-Muvattâ' (I-II)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Muhammed b. Habîb (1419/1999). *el-Hâvî'l-Kebîr Şerhu Muhtasari'l-Müzenî fî Fıkhî Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î (I-XIX)*. Thk. Şeyh 'Alî Muhammed Mu'avviz - Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Mergînânî, Şeyhülislâm Burhânüddîn 'Alî b. Ebî Bekr (1410/1990). *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedâ (I-IV)*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Mevkûfâtî, Mehmet Efendi (1318/1900). *Şerhu'l-Mevkûfâtî (I-II)*. bsy. İstanbul: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniyye Matbaası.
- Mevsîlî, 'Abdullâh b. Muhammed b. Mevdûd (1991). *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr (I-V)*. Ta'lik: Şeyh Mahmûd Ebû Dakîka. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Meydânî, 'Abdulğani el-Ğuneymî (1978). *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb (Cevheretü'n-Neyyire Kenarında) (I-II)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz (1970). *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm (I-II)*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (1981). *el-Câmî'u's-Sahîh (I-III)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâ'îl b. Yahyâ (1419/1999). *Muhtasaru'l-Müzenî fî Fıkhî Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î (I-XIX)*. Thk. Şeyh 'Alî Muhammed Mu'avviz - Şeyh 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Narter, Samî (2016). *Kusursuz Sorumluluk, Haksız Fiil Sorumluluğu ve Tazminat Hukuku*. 2. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb b. 'Alî el-Horasânî (1981). *es-Sünen (I-VIII)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nomer, Halûk N. (2013). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Oğuzman, M. Kemal - Öz, M. Turgut (2000). *Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. İstanbul: Filiz Kitabevi, Fakülteler Matbaası.
- Rado, Türkân (1964). *Roma Hukuku Dersleri (Borçlar Hukuku)*. 4. Baskı, İstanbul: İÜHF Yayınları: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Reisoğlu, Safa (2014). *Türk Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 25. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Hamza el-Ensârî (1967). *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc (I-VIII)*. b.y.: Mustafâ el-Bâbâ el-Halebî Matbaası.
- Sâbk, Seyyid (ts.). *Fıkhü's-Sünne (I-III)*. Mısır: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî-Dâru'l-Hadis.
- Sahnûn, 'Abdüsselâm Sahnûn b. Sa'îd et-Tenûhî (1426/2005). *el-Müdevenetü'l-Kübrâ (I-IV)*. Thk. 'Âmir el-Cezzâr-'Abdullâh el-Minşâvî. Kâhire: Dâru'l-Hadis.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl (1982). *el-Mebsût (XXX)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şâfi'î, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs (1321-1325/1903-1907). *Kitâbu'l-Ümm (I-VII)*. Kâhire: Bülâk.

- Şa'rânî, 'Abdülvehhâb b. Ahmed b. 'Alî (1439/2018). *el-Mîzânü'l-Kübrâ eş-Şa'râniyye (I-II)*. 4. Baskı, Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şâzeli, Hasan Ali (1993). Cinayet. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (c. VIII, ss. 14-15). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şener, Abdülkadir (1992). *İslâm Hukuku Dersleri I*. 2. Baskı, İzmir: DEÜ Yayınları, DEÜ Matbaası.
- Şentürk, Recep (2001). İsmet. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. (c. XXIII, ss. 137-138). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şevkânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed (1973). *Neylû'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr Min Ehâhîsi Seyyidi'l-Ahyâr (I-IX)*. Beyrût - Lübnân: Dâru'l-Cil.
- Şeybânî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Hasan (ts.). *Kitâbü'l-Asl (I-V)*. Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. Karaçi-Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. 'Alî b. Yûsuf el-Fîrûzâbâdî (1438/2017). *el-Mühezzeb (I-III)*. Tsh. eş-Şeyh Zekerîyyâ 'Umeyrât. 4. Baskı, Lübnân - Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî eş-Şâfî (1427/2006). *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî Elfâzî'l-Minhâc (I-VI)*. Thk. M. Muhammed Tâmir-Şeyh Şerîf 'Abdullâh. bsy. Kâhîre: Dâru'l-Hadîs.
- Şoman, 'Abbâs (1419/1999). *'İsmetü't-Dem ve'l-Mâil fi'l-Fikhi'l-İslâmî*. Kâhîre: ed-Dâru's-Sekâfiyyetü li'n-Neşr.
- Tahiroğlu, Bülent - Erdoğan, Belgin (2014). *Roma Hukuku Dersleri (Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku)*. 10. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- Tandoğan, Halûk (2010). *Türk Mes'uliyet Hukuku (Akit Dışı ve Akdî Mes'uliyet)*. 1961 Yılı Birinci Basımdan Tıpkı Basım. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Tekinay, Selâhattin Sulhi - Akman, Sermet - Burcuoğlu, Halûk - Altop, Atilla (1988). *Tekinay Borçlar Hukuku (Genel Hükümler)*. 6. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Serve b. Mûsâ ed-Dahhâk es-Sülemî (1981). *el-Câmi'u's-Sahîh / Sünenü't-Tirmizî (I-V)*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Turnagil, Ahmet Reşit (1972). *İslâmiyet ve Milletler Hukuku*. İstanbul: Sebil Yayınları, Sebil Matbaası.
- Türk Borçlar Kanunu* (6098 sayılı yeni BK) (2015). 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Ceza Kanunu* (2015). 12. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Türk Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu* (2015). 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Türkoğlu - Özdemir, Gökçe (2016). *Roma Hukukunda Hayvanların Yolaçtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk*. Erişim: 25 Haziran 2019. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/262670/14:69-96>.
- Unat, Faik Reşit (1988). *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*. 6. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1997). *Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstîlâhları Kâmûsu (I-V)*. Hazırlayan: Sıtkı Gülle, İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yenişehirli, Şeyhü'l-İslâm Abdullah Efendi (1266/1850). *Behçetü'l-Fetâvâ Ma'an-Nukûl*. İstanbul.
- Yıldız, Kemal (2013). *İslâm Sorumluluk Hukuku (Akit Dışı Sorumluluk)*. 2. Baskı, İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık.
- Yüce, Tunay (2017). *Roma ve Türk Hukuklarında Hayvanın Yol Açtığı Zararlardan Dolayı Hayvan Tutucusunun Sorumluluğu*. Erişim: 25 Haziran 2018. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/383954/8:393-422>.
- Zuhaylî, Vehbe (1435/2014). *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühû (I-X)*. 34. Baskı, Dimeşk: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir.